

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	29
'Aho	Tusite, 15 'Akosi 2023

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, Polisi & Tāmata Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisitā Lao & Pilisone	Hon. Tiofilusi Tiueti
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Hon. Dr. Saia Piukala
'Eiki Minisitā Mo'ui	Hon. Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki mo e Fakalakalaka Faka'ekonomika	
'Eiki Minisitā Toutai	Lord Vaea
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Hon. Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisitā ki Muli & Takimamata	Hon. Lord Fohe
'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni & Vaotātā	Hon. Sevenitini Toumoua
'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi	

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HSH Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Fatafehi Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu	Mateni Tapueluelu
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Valu Eke
Fakafofonga Kakai 6, Tongatapu	Dulcie Elaine Tei
Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu	Paula Piveni Piukala
Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu	Johnny Grattan Vaea Taione
Fakafofonga Kakai 10, Tongatapu	Kapelieli Lanumata
Fakafofonga Kakai 11, 'Eua	Dr. Taniela Liku'ohihifo Fusimālohi
Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai	Mo'ale Finau
Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai	Veivosa Light of Life Taka
Fakafofonga Kakai 17, Ongo Niua	Vātau Mefi Hui

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 29/2023
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

**'Aho: Tusite 15 'Aokosi,
2023 Taimi: 10.00 am**

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa
Fika 03	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04	:	<u>FOKOTU'U TU'UTU'UNI FAKA-FALE ALEA:</u> 4.1 Fokotu'u Tu'utu'uni Faka-Fale Alea Fika 1/2023 <i>('a e Fakafofonga Tongatapu 7)</i>
Fika 05	:	<u>KOMITI KAKATO:</u> 5.1 Lipooti Fika 1/2023 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Lao mo e Komiti Tu'uma'u ki he Ngoue (Fekau'aki mo e Ngaahi Tu'utu'uni Fika 3/2023, Ngaahi Tu'utu'uni ki hono Pule'i 'o e Faama Ika 2020)
		5.2 Lipooti Fika 2/2023 'a e Komiti Tu'uma'u ki he Lao mo e Komiti Tu'uma'u ki he Ngoue (Fekau'aki mo e Ngaahi Tu'utu'uni Fika 4/2023, Ngaahi Tu'utu'uni ki he Laiseni Toutai (Ngaahi Vaka Toutai) 2020))
		5.3 Fokotu'u Faka-Fale Alea Fika 3/2023 ('a e Fakafofonga Tongatapu 4)
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

KANOTOHI

Fale Alea ‘o Tonga	6
Lotu	6
Ui ‘a e Fale	6
Poaki.....	6
Me’a ‘Eiki Sea.....	6
Fakamamafa’i he Sea ki he Pule’anga mahu’inga ‘enau tali ki he ngaahi Tohi Fehu’i.....	7
Fakamanatu ke tauhi molumalu Fale Alea & taliui ki he Tu’utu’uni e Falé	7
Tohi fakapapau’i mei he Pule’anga kuo ‘osi fakahoko fakatau vakapuna e Kautaha Lulutai	7
Fokotu’u ke ngāue vaeua ‘aho Fale Alea ke poupu ki he tau tesi hono ua Timi ‘Ikale Tahī	8
Talamonū mei he Timi Netipolo Tala ki he ‘Ikale Tahī.....	9
Pāloti ‘o tali ke lele vaeua ‘aho (<i>half day</i>) pea toloi Fale Aleá ki ‘apongipongi.....	10
Tohi fekau’aki mo e fakatau vakapuna fo’ou Kautaha Vakapuna Lulutai	10
Tokanga ‘Eua 11 ke fakama’ala’ala natula ‘o e tokoni ‘a ‘Asitelēlia ki he vakapuná	13
Tali Palēmia ki he hoha’a ‘Eua 11 fekau’aki mo e natula e tokoni na’e fakahoko ‘e ‘Asitelēlia	13
Fehu’ia ko hai ‘oku ne malu’i nō 4.25 miliona Kautaha Lulutai	14
Fakamahino Sea ‘a e ongo tokoni kehekehe na’e fakahokó kau ai tokoni ‘Asitelēlia ki he Lulutai	14
Tali Pule’anga ‘oku malu’i ‘a e nō e Lulutai ‘aki ‘ene ngaahi koloa e kautahá.....	15
Tokanga Tongatapu 7 ki he palani fakatau vakapuná mo hono silini	17
Fokotu’u ke fale’i Palēmia mo ‘ene Kapineti ke ‘omai ‘enau tohi fakafisi koe’uhí ko e ‘ikai nau toka’i pa’anga tukuhau kakai.....	17
Tokanga ki he tukuaki’i mamafa ‘oku fai ki he Palēmia mo e Kapineti	18
Tukuaki’i maumau’i he Pule’anga kupu 9 Lao Pa’anga	18
Faka’ikai’i Pule’anga ‘oku maumau e Lao Pa’anga hangē ko e tukuaki’i kuo fai	18
Tui ko e tokoni ‘a ha fonua ia ‘omai ki he Pule’anga ko e pa’anga ia ‘a e fonuá.....	21
Fakatonutonu Pule’anga ko e pa’anga tokoni ‘Asitelēlia ko e ‘omai hangatonu pē ia ki he Lulutai	21
Fokotu’u mei he Pule’anga ki he Fakafofonga Tongatapu 7 ke fakafisi mo e fieme’a ‘i Fale Alea	25
Tokanga Palēmia ki he fatongia kuo tuku ki he Komiti Fili ki he Lulutai.....	27
Poupu ke ua ‘a e vaka ke faifatongia ma’a e fonua.....	28
Tokanga ko e Lulutai ko e kautaha taautaha ‘a e kau Minisita	30
Tui Tongatapu 7 na’e ‘ikai fou he founa ngāue fakatau mai vakapuna Lulutai	32

Tokanga ‘oku pule’i he kupu 3 Lao Ngaahi Pisinisi Pule’anga ngaahi pisinisi kotoa Pule’anga.....	33
Fakatonutonu Pule’anga ko e Lulutai ‘oku ‘ikai ko ha kautaha pisinisi e Pule’anga	33
Me’a e Sea Le’ole’o Komiti Kakato	35
Me’a fakama’ala’ala Lipooti Fika 1/2023 Komiti Tu’uma’u ki he Lao & Komiti Ngoue ..	36
Tokanga Tongatapu 4 ki he to’o mafai mei he <i>CEO</i> ‘ave ki he minisita felāve’i mo e Laiseni Fakalalakalaka Faama Ika	38
Tokanga lava e filifili manakó hono toe fakakau Minisita ke aofangatuku	40
Fokotu’u tuku pē mafai ki he Tu’utu’uni (<i>Regulation</i>) he <i>CEO</i> pea liliu mo e Tefito’i Lao	42
Tokanga Tongatapu 4 ki he kupu 13 e Tu’utu’uni kupu (1)-(5) fekau’aki mo e totongi & foaki laiseni	42
Kelesi.....	48

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tusite 15 ‘Akosi 2023

Taimi: 1020-1030

Sātini Le’o : Me’a mai 'Eiki Sea e Fale Alea (Lord Fakafanua)

'Eiki Sea : Mālō ho’omou laumālie Hou'eiki. Kole atu ke tau kamata ‘aki e Lotu ‘a e ‘Eiki.

Lotu

(Ne hiva’i kotoa ‘e he Hou'eiki Mēmipa e Fale ‘a e Lotu ‘a e ‘Eiki)

'Eiki Sea : Kole atu ki he Kalake ke tau taliui.

Ui ‘a e Fale

Kalake Tēpile : Tapu mo e 'Eiki Sea ‘o e Fale Alea, tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Hou'eiki Nōpele ‘Ene ‘Afio, pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga ‘o e Kakai kae 'atā ke fakahoko ‘a e ui ‘o e Fale ki he ‘aho ni ‘aho Tusite 15 ‘Akosi, 2023.

'Eiki Sea ‘o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakala Faka'ekonōmika, 'Eiki Minisitā Ki Muli & Takimamata, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā Ngoue, Me’atokoni & Vaotātā, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Nuku, *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhila Moe Langi Fasi, Māteni Tapueluelu, 'Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei , Paula Piveni Piukala, Johnny Grattan Vaea Taione, Kapelieli Militoni Lanumata, Taniela Likuohihifo Fusimālohi, Mo'ale Finau, Veivosa Light of Life Taka, Vātau Mefi Hui.

'Eiki Sea, kole ke u toe fakaongo mu’a. 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, Māteni Tapueluelu, Vātau Mefi Hui. 'Eiki Sea ngata’anga ia e taliui.

Poaki

Ko e poaki ‘oku kei hoko atu e poaki folau ‘a e 'Eiki Minisitā Ngoue, ‘oku kamata he ‘aho ni ‘a e poaki folau ‘a 'Uhila Moe Langi Fasi, pea ‘oku kei hoko atu mo e poaki folau ‘a Veivosa Light of Life Taka. Ko e ni’ihi e Hou'eiki Mēmipa ‘oku te’eki ke tali honau uí, ko e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō 'Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

'Eiki Sea : Fakatapu ki he ‘afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lotolotonga, tapu pea mo ‘Ene ‘Afio Tama Tu’i Tupou VI kae 'uma'ā ‘a e Ta’ahine Kuini Nanasipau’u. Tapu atu ki he 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā ‘a e Hou'eiki Minisitā, tapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga e kau Nōpele, tapu pea mo e Hou'eiki Fakafofonga e Kakai. Hou'eiki, ‘oku hoko atu ‘etau fakataha he ‘aho ni toloi

mai mei 'aneafi kei toe 'asenita 'i he'etau ngāue Fale Alea. Ko e toenga 'etau ngāue 'oku 'i he Kōmiti Kakato.

Fakamamafa'i he Sea ki he Pule'anga mahu'inga 'enau tali ki he ngaahi Tohi Fehu'i

Ka kimu'a pea tau hoko atu ki he 'asenita mahu'inga e 'aho ni Hou'eiki, ko u fie fakamanatu atu pē ki he Hou'eiki Minisitā Kapineti, fekau'aki pea mo e mahu'inga e ngaahi Tohi Fehu'i kuo 'oatu mei he Hou'eiki Fakafofonga, fakatatau ki he'etau Tohi Tu'utu'uni. Fakamanatu atu pē 'oku toe Tohi Fehu'i 'e 4. Ko ia ko e Tohi Fehu'i mei he ngaahi ngāue foaki fonua 'a ia na'e tonu ke tali mai he 'aho 30 'o Ma'asi kei toe. Ko e Tohi Fehu'i 'oku fiema'u ke tali mei he Potungāue Pa'anga na'e tonu ke tali mai he 'aho 07 'o Sune 'oku te'eki ai ke ma'u. Ko e Tohi Fehu'i na'e 'ave ki he 'Ofisi 'o e Palēmia na'e tonu ke fakafoki mai he 'aho 16 'o Sune 'a e tali ki ai 'oku te'eki ai ke ma'u, ko e Tohi Fehu'i 'e taha mei he, na'e 'ave ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga na'e tonu ke fakafoki mai e tali he 'aho 28 'o Sune 'oku te'eki ai ke ma'u. Pea ko e toenga 'o e ngaahi Tohi Fehu'i na'e 'ave mei he kau Fakafofonga ki he 'Ompatimeni, 'oku kei taimi pē fiema'u ke ma'u mai e tali ki ai kimu'a he 'aho 17 'o 'Akosi.

Fakamanatu ke tauhi molumalu Fale Alea & taliui ki he Tu'utu'uni e Falé

Ko e fakamanatu atu pē Hou'eiki tau tauhi pē molumalu e Fale mo tau taliui ki he ngaahi Tu'utu'uni. Ko e fakamanatu atu pē eni koe'uhi na'e 'osi 'i ai e lāunga kuo tēpile'i 'e he Fale ni fekau'aki pea mo e taha e ngaahi Tohi Fehu'i, ka kuo fiemālie 'a e kau Fakafofonga he kuo 'omai 'a e tali mei he 'Eiki Minisitā fekau'aki pea mo e Tohi Fehu'i ko iá. Ko e fakamanatu atu pē he pongipongí ni Hou'eiki 'etau ngaahi Tohi Fehu'i ke tokanga mai e Hou'eiki Minisitā ke 'omai ha tali ki ai.

Tohi fakapapau'i mei he Pule'anga kuo 'osi fakahoko fakatau vakapuna e Kautaha Lulutai

Hou'eiki, ko e me'a kehe 'oku ou fiema'u ke tau tokanga ki ai he pongipongí ni, na'e 'i ai 'a e tohi na'e toloi mai 'a e Falé 'aneafi na'a ku kole ki he 'Eiki Palēmia, fekau'aki pea mo e Lulutai pea mo 'enau fakatau vakapuna, 'a ia na'e 'osi me'a mai pē 'Eiki Palēmiá 'aneafi he feme'a'aki, kuo 'osi fakakakato 'a e ngāue ko eni. Ko eni kuo ma'u mai e tohi ki he pongipongí ni na'a ku 'osi kole ki he Kalaké ke liliu faka-Tonga. Te u kole atu pē ki he Kalake ke tuku hake e tohi, ke me'a ki ai 'e Hou'eiki toki tufa atu ho'omou tatau.

Ko e tohi ko eni 'oku ne hanga 'o fakapapau'i e me'a na'e 'osi me'a mai ki ai e 'Eiki Palēmia, Kole ki he Kalake ke lau mai e tohi.

Lord Tu'iha'angana : 'Eiki Sea.

'Eiki Sea : 'Eiki Nōpele Ha'apai me'a mai.

Lord Tu'iha'angana : Ko 'eku kole pē 'aku ki he Feitu'ú na, kimu'a mu'a ke hoko atu e 'asenita 'a e Feitu'ú na ke fakahoha'a atu pē kae toki hoko atu 'a e ki'i fokotu'u ko eni. ...

<008>

Taimi: 1030-1035

Lord Tu'iha'angana: ... Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pea tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā. Tapu ki he Tama Pilinisi pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga Nōpele pea mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

'Eiki Sea, ko 'eku tu'u pē 'a'aku ke fokotu'u atu ko e 'uhinga 'oku teu va'inga 'a e Timi 'Ikale Tahī 'i he 'aho ni ko e tau fakavaha'apule'anga eni pea mo *Canada* pea ko u kole fakamolemole 'Eiki Sea he fokoutua 'a e motu'a ni he 'oku 'ikai ko ha motu'a eni ia na'e 'akapulu pē na'e, ka ko 'eku tu'u pē Sea ke 'oatu 'a e fokotu'u he ko e 'uhinga he 'oku mahu'inga pē ke, ki he Hou'eiki ke 'a e va'inga 'etau timi pea ko e teuteu atu ki he ki he teuteu e Ipu 'a Māmani ki he 'amanaki ke fakahoko 'Eiki Sea.

Fokotu'u ke ngāue vaeua 'aho Fale Alea ke pou pou ki he tau tesi hono ua Timi 'Ikale Tahī

Pea ko u tui pē ko e 'amanaki va'inga he 'aho ni pea 'e fiefia e 'aho ni kuo 'oku ongo mai he ngaahi ongoongo 'oku hanga 'e he faiako 'o fili atu e kau va'inga fakalotofonua ke nau va'inga he, pea 'oku tau fiefia ai he, pea 'oku 'omai e ngaahi ongoongo ko ia fānau tama 'a e 'Eiki Palēmia mo e 'Eiki Minisitā *MOI* pehē ki he ki he Fakafofonga Fika 1 Tongatapu. Neongo pē 'oku fa'a tukuhua pē mo e hangē 'oku fakaoli pē 'ene si'i fa'a me'a hake ki he timi 'a e 'a e Tongatapu 1 'a e 'Ikale. Ka ko eni 'oku hā pē hono fua he 'aho ni 'oku 'i ai e 'a e fānau mei, nau fakafofonga'i e fonua he 'aho ni pea ko e tapu pē mo Feitu'u na 'Eiki Sea ke mea'i ko ē 'oku 'i ai e foha ai e Fakafofonga kau he va'inga he 'aho ni. Pea ko u tui 'oku malimali e Fakafofonga 'oku ne pehē na ko homa konga Ha'apai pē ko e konga mei he Lausi'i ka ko u tui Sea ko e konga Ma'ufanga eni e masi'i 'oku sai ai 'ene 'akapulu pea ko u, pea ko u tui ko e ngaahi me'a pē 'e Sea ko e ke ka ko 'eku fokotu'u he ko u tui 'oku tau, motu'a ni ia Sea 'oku 'ikai ke u fa'a lava atu au ki he ki he va'inga hangē tautefito ki he 'akapulu ka ko u pou pou pē au ko e hā ha fa'ahinga sipoti he fonua 'oku 'oku tau kau ki ai e fonua 'oku pou pou pē au he taimi kotoa pē fakahā 'aki pē pou pou ko e hā pē ha ki'i motu'i me'a kulokula tui ko e pou pou ki he fonua.

Pea ko ia 'a e fokotu'u Sea pea ko 'eku fokotu'u ke ke tau *half day* pē mu'a he 'aho ni Sea hangē pē ko e angamaheni he feme'a'aki ka ko u fokotu'u atu ko e 'uhinga pē ko e taimi ngāue mahalo 'oku toki fai e va'inga ia ki he 3:00 ke tau fai pē feme'a'aki e Fale Alea. Pea tau mālōlō he'etau taimi mālōlō angamaheni pea tau foki mai pē ko ia he 11:00 'o lele ai pē ki he 1:00 'uhinga he 'oku toki fai e va'inga he 3:00 hū mai pē ko ē 'osi e 'ilo tī 'a e Hou'eiki he 11:00 pea ko e hā e taimi 'oku foki mai ai 'o lele hokohoko ai pē Sea ki he 1:00. Taimi ia 'oku kei *cover* atu ai ha ki'i 'a e taimi ngāue pea tau toki pea toki toloi he Feitu'u na ki he taimi 'e me'a ki ai 'a e Feitu'u na ki 'apongipongi ka ko e fokotu'u pē 'Eiki Sea ko e 'uhingá ko e teu va'inga 'a e fānau mo 'etau fakahā 'aki 'etau, 'etau pou pou ki he teu va'inga mo e talamonū atu ki he Komiti 'Akapulú pehē ki he faiakó mo e tautefito ki he kau va'ingá. Tau ange ke ma'u ha va'inga lelei fiefia pea hulu atu kae ikuna tau fiefia kotoa pē ai. Pea ko kinautolu pē 'oku lava atu ki he, kau Mēmipa 'e lava atú fakafofonga'i atu ai pē ho Fale Sea he ko u tui fakahā pē pou pou ia 'a e fonua he ngaahi tafa'aki kehekehe Hou'eiki pea mo e kakai 'e lava atu ki mala'e ko mautolu ia Sea 'oku mau ki'i toulālanga hē 'ai pē 'emau ki'i 'umu manioke hē pea mau pou pou atu pē he *TV* pē ko e hā pē founa kae mahino ki he faiako mo e fānau va'inga ko hotau loto 'oku pou pou kakato atu ki he teu va'inga 'oku fai ko ia pē fokotu'u Sea mālō.

'Eiki Sea: Kātaki pē 'Eiki Nōpele ko e vakai hifo 'oku 'i ai e 'a e komiti 'oku fakataha he 12:00 ...

Lord Tu'iha'angana: Anga pē 'eku fokotu'u Sea kapau ko ena 'oku 'i ai e me'a pea ko u kole atu ko 'etau mālōlō pē fokotu'u atu pē ke tau *half day* pē ā ko 'ene tau mālōlō ko e 12:00 pē pea tau mālōlō ā kae fakafaingamālie e Hou'eiki 'e me'a atu 'o fakafofonga'i tautolu he va'inga e fānau pea tau toki hoko atu 'apongipongi mālō.

'Eiki Sea: Kapau ko ia Hou'eiki ko u kole atu ke hoko atu pē 'etau fakataha 'i he laine 11 'a ia ko 'etau ngāue ko eni 'o toki toloi e Fale he 12:00.

Lord Tu'iha'angana: Poupou.

'Eiki Sea: Pea ko e fakamanatu atu pē Hou'eiki 'oku 'i ai e komiti 'a e fakataha Komiti e 'Atakai mo e Feliuliuaki ...

<009>

Taimi: 1035 – 1040

'Eiki Sea: ...ki he 12 'e feinga'i pe ke lava e ngāué kimu'a he polokalama ko ena he 3. 'Oku toe 'i ai ha fokotu'u pe ko ha fakakaukau Hou'eiki. Me'a mai 'Eiki Minisitā

'Eiki Minisitā Fonua: Tapu pe mo e

'Eiki Sea: Fonuá

'Eiki Minisitā Fonua: Feitu'u na 'Eiki Sea pea 'oku ou fakatapu heni ki he 'Eiki Palēmiá kae 'oatu mu'a 'a e tala fakatapu tu'á ni ki ho Fale 'Eiki. Sea ko e tohi ko eni 'oku hā mai he *screen* ki he motu'á ni 'oku ta'efiemālie kiate au. Tapu pe mo e Feitu'u na na ko u fakafepaki ki he Tu'utu'uni ho Falé mo e talangofua 'oku fai 'e he 'Eiki Palēmiá

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā 'oku tau kei feme'a'aki pe eni 'i he'etau polokalamá. Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'okú ke tānaki mai ki ai. Te u kole pe ke tau pāloti'i e *half day* e 'aho ní kimu'a pea tau hoko atu ki he'etau 'Asenitā. Kapau ko ho'o me'a mai fekau'aki pea mo e polokalama ngāue e Falé ni.

'Eiki Minisitā Fonuá: Ko ia, fai ho'o tu'utu'uni 'au Sea kae toki vakai pe 'e 'i ai ha faingamālie. Ka kiate au, 'oku ta'efakafiemālie kia au 'a e ...

'Eiki Sea: 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá

Talamonū mei he Timi Netipolo Tala ki he 'Ikale Tahī

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá: Kātaki pe 'Eiki Sea ke hoko atu pe he vaka kuo kotofa atu 'e he 'Eiki Nōpelé mei Ha'apaí. Ke 'oatu ai pē pea mo e talamonū meí he kau va'inga ko ia e TALA na'a nau fai e ikuna ko ia 'i Saute 'Afiliká. Ki he 'Ikale Tahī ki 'aefiafi, fakamonū'ia atu e hala folau kae 'uma'ā e vaka 'oku hanganaki atu ki 'Iulopé.

Kuo lava e folau ia 'a e TALA pea na'a nau ikuna 'a e fika 8 ko ē 'o māmaní. Nau hanganaki atu kinautolu ki Solomone ki he fe'auhi ko eni ko ē 'a e Pasifikí. Pea 'oku tu'unga pehē 'a e ngaahi teuteu 'oku fai he taimi ní 'Eiki Sea 'a e fonuá kae 'uma'ā 'a tu'apule'anga ki Solomone

ki he sipotí. Kae ‘uma’ā e ngaahi va’a kehekehe pea ‘oku ou fakahoko atu pe ke mea’i ‘e he Feitu’u na kae ’uma’ā e ‘Eiki Palēmiá kae pehē ki he Fale ‘Eikí ni. ‘Oku tau a’usia ‘e kitautolu e tumutumú ‘i he va’inga ko eni ko e netipolo.

Pea ‘oku ‘i ai e fakafeta’i mo e fakamālō ki hotau kaungā ‘apí ‘i he pou pou lelei ‘a ‘Aositelēlia mo Nu’usila. Kae ‘uma’ā foki e fānau hako tupu hotau fonuá ‘i Nu’usila mo ‘Aositelēliá ‘oku nau loto ke nau kei fakafofonga’i ‘a e fonua ‘o Tupou mo Hou’eiki. Pea ‘oku pehē ‘a e fiefia he pongipongi ní, fie kaungā talamonū atu pe ki he va’inga ‘oku ‘amanaki ke fakahoko ‘i Teufaiva ‘i he pongipongi ní. Pea hangē ko e hua ‘oku fai mei taumu’á, ‘oku ‘i ai e fiefia ai he pongopongi ní.

‘Oku ‘i heni e fānau ‘a e Hou’eiki ‘o e Falé ‘oku nau langalanga vaka ‘a ho’atā pea ‘oku tau ‘amanaki ki ai ki ha ikuna ki ‘anai. Ko ia e ki’i talamonū pe ‘Eiki Sea, mālō.

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalaké ke tau pālōti, ko ia ‘oku loto ki he fokotu’u Fakafofonga Nōpele Ha’apaí ke tau ngāue pe ki he 12 ‘ikai ke toe fai ha mālōlō he 11 pea toloi ai pe Falé ki ‘apongipongi, fakahā mai ho nimá.

Pālōti ‘o tali ke lele vaeua ‘aho (*half day*) & toloi Fale Aleá ki ‘apongipongi

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, Mateni Tapueluelu, ‘Aisake Valu Eke, Dulcie Elaine Tei, Kapelieli Lanumata, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā ki Muli, ‘Eiki Minisitā Ngaue Fakalotofonua, Vātau Mefi Hui, Vaea Taione, His Serene Highness Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. ‘Oku loto ki ai e toko 20 Sea.

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki he fokotu’ú, fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Oku ‘ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ka tau foki mai ki he’etau ‘asenitá ko e 4.1 ko e Fokotu’u Tu’utu’uni Faka-Fale Alea. ‘A ia ko e Fokotu’u Tu’utu’uni Faka-Fale Alea fika ‘uluaki eni e 2023, Fakafofonga Tongatapu 7. ‘A ē na’e lau ‘aneafí pea nau ‘osi fakamatala pē koe’uhí ko e tali ko ē ‘oku ‘omai meí he ‘Eiki Palēmiá. ‘Oku *moot* leva pe ‘ikai toe ‘i ai hane ‘aonga ka na u kole ke ‘omai e tohi. Ko eni kuo ‘osi fakahā atu pe he *screen* pea ko eni ‘oku lolotonga tufa atu ‘e he kau kalaké. Te u kole ki he kalaké ke lau mai e tohí fakataha pea mo e fakapipikí ‘i he’ene faka-Tongá. ...

<010>

Taimi: 1040-1045

Tohi fekau’aki mo e fakatau vakapuna fo’ou Kautaha Vakapuna Lulutai

Kalake Tēpile: (lau ‘a e tohi ‘a e Kautaha Lulutai)

Tohi ko eni ‘oku ‘i he ‘ulu’i tohi ‘a e Kautaha Lulutai.

‘Aho 14 ‘Akosi, 2023

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea,
Fale Alea ‘o Tonga,
Nuku’alofa.

‘Eiki Sea,

Re: Tohi fekau’aki mo e Fakatau ‘o e Kautaha Vakapuna Lulutai ‘a e Vakapuna fo’ou, *DCH 6-400 (MSN 929) “Twin Otter”*

‘Oku ou faka’apa’apa ke fakahoko atu ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e fakatau vakapuna ‘oku hā atu ‘i ‘olunga. Ko e ngaahi makamaile kotoa ‘o e fakatau vakapuna na’e tali mo fakapaasi ‘e he Poate ‘o e Kautaha Lulutai. Na’e kamata ‘a e ngaahi ngāue ki hono fakatau ‘e he Kautaha Lulutai ‘a e Vakapuna *Twin Otter* ‘i he konga kimu’a ‘o e ta’u, lolotonga ‘a e palopalema ‘a e vakapuna *SAAB* pea na’e kakato ‘a e fakatau ‘i ‘Akosi 2023.

Na’e fe’unga fakakātoa ‘a e mahu’inga ‘o e vakapuna fo’ou ni mo e *USD\$6,250,000*. Kuo ‘osi totongi kakato ‘a e silini fakatau ‘i he’ene a’u mai ki he ‘aho 11 ‘o ‘Akosi, 2021.

Ko e Aleapau Fakatau, *Sale & Purchase Agreement*, kuo ‘osi fakamo’oni ki ai ‘a e ongo kautaha felotoi ko e Lulutai pea mo e *Velwing Aircraft Leasing Limited*.

Ko e vakapuna fo’ou ni ‘oku ‘amanaki ke tau mai ki Tonga ni ‘i Sepitema, 2023, hili hono vali mo fakakakato ‘a e ngaahi ngāue makehe ‘oku fakahoko ‘i *Cairns*, ‘Aositelēlia ‘i he tokoni fakapa’anga ‘a e Pule’anga ‘Aositelēliá.

‘Oku ‘oatu heni mo e tohi fakapapau’i mai ‘o e kakato ‘a e fakatau ‘o e *Twin Otter*.

Faka’apa’apa atu,
Poasi M. Tei,
Chief Executive Office

‘Ulu’i tohi ‘a e *Velwing*...

Fakapapau’i ‘o e pa’anga kuo ma’u

‘Aho 14 ‘Akosi, 2023

Lulutai Airlines Limited,
Hala Taufā’āhau,
Nuku’alofa,
Tongatapu,
Tonga.

Kia *Mr.* Poasi Tei, *CEO*.

'I he'ene fekau'aki mo e 'uluaki totongi 'o hangē ko hono fakaikiiki atu 'i lalo, 'oku fakapapau'i atu 'e he *Veling Aircraft Limited*, ko e kautaha, 'a e pa'anga kuo ma'u mai 'o hangē ko e ngaahi fakaikiiki 'i laló.

'Uluaki totongi:

1. Fika 'o e 'inivoisi : VAL-06-2223 Faka'aho ki he 5 Mē, 2023
2. Lahi 'o e pa'anga na'e totongi mai : USD 2,000,000
3. 'Aho na'e fakahū ai : 01 Sune 2023
4. Hingoa 'e taha na'e totonu ki ai : *Veling Aircraft Leasing Limited*
5. Hingoa 'o e pangikē : Abu Dhabi Commercial Bank
6. Fika Account pangikē : AE020030011299357920002

'I he fekau'aki mo e totongi hono 2 'o hangē ko hono fakaikiiki atu 'i lalo, 'oku fakapapau'i atu 'e he kautaha kuo ne ma'u 'a e fakapapau'i mei he *McAfee & Taft* ko e fakafofonga 'oku ne ma'u mai 'a e totongi ko ia, 'a e pa'anga kuo ma'u 'o hangē ko hono fakaikiiki 'i lalo.

Totongi hono 2:

1. Fika 'o e 'Inivoisi : VAL-01-2324 Faka'aho ki he 'aho 10 'Akosi, 2023
2. Lahi 'o e pa'anga na'e totongi mai : USD 4,250,000
3. 'Aho na'e fakahū ai : 14 'Akosi 2023
4. 'Akauni na'e fakahū ki ai : McAfee & Taft Escrow Account, ko e fakafofonga, ma'a e *Veling Aircraft Leasing Limited*
5. Hingoa 'o e pangikē : *Bank of America*
6. Fika Akauni pangikē : 07160156205

'Oku fakapapau'i atu 'e he kautaha ko e pa'anga kuo ma'u ko e totongi kakato ia 'o e vakapuna.

Meia,

Cristina Yang Sheung Wah (Fakamo'oni ki ai)
Group Financial Controller. ...

<005>

Taimi: 1045-1050

Kalake Tēpile: ... Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Kātaki pe Hou'eiki ko u fakatokanga'i hifo ko e sipela ko ē kautaha ke mou me'a ki ai 'oku tonu hono 'asi ko eni 'i 'olunga 'a ia ko e *Veling* ke mou fakatokanga'i pe ke fakatonutonu 'ene 'asi he 'uluaki kupu. Pehē foki ki he fika 4 ko ē 'uluaki totongi hingoa ko ē kautaha pea mo e fika 4 ko eni 'a e totongi hono ua ne 'asi ko ē hingoa e kautaha. 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Mālō Sea e ma'u faingamālie, tapu mo e Feitu'u na, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'a e Fale Alea. Hangē pe ko ia ko e tohi ko ena na'e fakahoko atu ko e talangofua pe ki he feme'a'aki na'e fai 'aneafi. Ko e fakahoko atu pe ko eni 'a e fakakakato 'a e ngāue ko eni

na'e talu 'ene kamata mei he kamata e ta'ú ko e 'uhinga pē ka 'i ai ha me'a 'e hoko he vakapuna 'e taha 'oku uestia lahi 'aupito 'a e fetu'utaki hotau fonua ni.

Pea na'e fai e fengāue'aki mo 'Aositelēlia 'o nau lava ai 'o tokoni mai ai 'o kau hono totongi 'o e vakapuna ko ení kae 'uma'ā hono teuteu'i 'o e vakapuna 'a ena ko ē 'oku lau ki ai 'a e tohi ki Sepitema. Ko u faka'amu pē Sea 'e tokoni eni ki he fefolau'aki 'a hotau kāinga Tonga he ngaahi motu. Ko u tui pe 'e toe fai pē feme'a'aki e Hou'eiki 'i he komiti fili ko ena na'e 'osi fokotu'u 'i he Fale 'a e Feitu'u na Sea mālō 'aupito.

'Eiki Sea: 'Eua 11.

Tokanga 'Eua 11 ke fakama'ala'ala natula 'o e tokoni 'a 'Aositelēlia ki he vakapuná

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea, tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki ho Fale. Ko e ki'i fehu'i pe ke ki'i fakama'ala'ala mai ange 'a e palakalafi ko eni 'oku pehē ai 'oku fakahoko 'i *Cairns, Australia* 'i he tokoni fakapa'anga 'a e Pule'anga 'Asitelēlia. Ko u faka'amu pe ke fakama'ala'ala mai ange mu'a Sea pe ko e hā e natula 'o e tokoni 'a 'Asitelēlia he 'oku 'ikai ke fu'u mahino ki he motu'a ni. Pe ko e pa'anga ko eni na'e fai'aki 'a e fakatau 'e 6.25 miliona ko e tokoni 'a 'Aositelēlia pe ko 'enau tokoni pe ki he me'a ko eni 'oku fakamatala he fo'i sētesi ki hono teuteu'i e vakapuná ke 'omai ki Tonga ni. Pea mo e, ko e hā leva e natula 'o e fetokoni'aki ko ia mo 'Aositelēlia 'i he ongo fo'i fika ko ē pea mo e me'a 'oku fakahā mai he palakalafi ua fakamuimuí mālō Sea.

Tali Palēmia ki he hoha'a 'Eua 11 fekau'aki mo e natula e tokoni na'e fakahoko 'e 'Asitelēlia

'Eiki Palēmia: Mālō Sea 'oku 'i ai 'a e polokalama *Civil Aviation* 'a 'Asitelēlia 'oku 'ikai ke ngata pe 'i Tonga ni kau ai e 'ū fonua kehekehe he Pasifiki 'oku kau ai eni. 'A ia ko e 2 miliona ko ē 'uluaki *payment* ko e 'alu kotoa pe ia mei he pa'anga tokoni 'a 'Aositelēlia, 'ikai ke 'i ai ha *recurrent cost* ia heni ki he Pule'anga ke pehē ke 'asi ai e 'esitimetu. Ko e 4.25 miliona ko ē kimu'aki ko e nō ia 'a e Kautaha Lulutai pea kau ai pea mo e *investment* ko e *shareholding*.

'A ia 'oku holo leva 'a e *shareholding* 'a e Pule'anga he taimi ni 'o peseti 'e 72 pe 78 toki fakamahino'i mai he, hangē pe ko ia na'e talaatu na'e fa'a fakahoko atu. Te mau *slowly pull back* e Pule'anga ka 'oku mea'i pe he kau Fakafofonga, ko e 'ū *airline* kātoa he Pasifiki 'oku 'i ai pe 'a e *shareholding* 'a e Pule'angá ai. Ko Fisi peseti 'e 52, *Air Nu'usila* peseti 'e 51 Pule'anga, *Solomon Island, Kiribati, Nauru 100 percent Government, Qantas*, ko e 'ū *public company* 'a 'Aositelēlia 'oku nau *own* e *majority shareholder*.

'A ia 'oku fa'a vave foki 'etau pehē ke 'ai e *private sector* ka 'oku 'i ai 'a e 'uhinga. Ko e 'uhinga ko ē 'oku kei 'i ai pe ai 'a e mahu'inga ke kei piki pe ki ai 'a e Pule'angá. Tautefito ko e 'uhinga ko 'ene mahu'inga ki he fefononga'aki mahu'inga ki he takimamata 'a e fonuá. Ka ko e ki'i fakaikiiki pe ia 'oku 'oatu Fakafofonga, ka ko u tui te mou toe feme'a'aki pe ki ai he komiti fili mālō.

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea ko e 'uhinga pe foki 'eku fehu'i Sea koe'uhí ko 'eku tokanga 'a'aku ki he 'ātakai fakapa'anga ko ē 'oku fai ai 'a e ngāue ko eni pea mo e ngāue ko ē 'a e

Lulutai. Na'e 'i ai foki pea 'oku fakamālō ki he Feitu'u na ho'o me'a 'o fekau'aki pea mo e ngaahi tohi fehu'i kuo 'oatu ki he kautaha ko eni.

He ko e taha 'o e ngaahi tohi fehu'i ia ko e tohi fehu'i pe ko e hā 'a e pa'anga ko ē na'e fakamoleki ...

<007>

Taimi: 1050-1055

Taniela Fusimālohi : ... 'i hono toe monomono hili 'a e maumau 'a e ongo vakapuná. Pea 'oku mahino mai pē ia 'oku 'osi 'i he lau miliona ka 'oku te'eki ai ke ma'u ha tali mei ai. Ko e taha Sea 'oku hā mai 'i he'etau ngaahi tohi ko eni kuo tau paasi mei ai, hangē ko 'etau *Budget Statement*, 'oku 'i ai mo e nō pa'anga 'e 3.3 miliona ke malu'i 'e he Pule'anga. 'A ia ko e nō 'a e kautaha ko eni. Pea 'oku toe 'i ai pē pea mo e tokoni 800000 'e fai 'i he ta'u fakapa'anga ko eni ki he kautaha ko eni. Ko e Fakamatala Pa'anga ko ia 'a e Pule'anga ki he 2022 'oku hā mai ai mo e ...

'Eiki Palēmia : Sea ko 'eku ki'i kole fakama'ala'ala ki he Feitu'ú na Sea ko e 'uhinga pē ko e tala tu'utu'uni na'e fai 'aneafi. Ko u pehē 'e au ko e 'uhingá ko 'etau talanoa pau eni ki he tohi 'a Tongatapu 7 ki he faitu'utu'uni pea na'e fiema'u ke mahino. Pea kapau kuo 'osi fakahoko 'a e fatongia ia ko iá pea 'oku mahino leva 'a e tūkunga ia. Kapau ko 'ene 'uhinga 'ana ke tau tipeiti'i ha toe me'a kehe, ko u pehē 'e au ko e 'uhinga ia hono 'ai 'o 'etau komiti fili ke nau ō ai 'o fai hanau feme'a'aki ai fekau'aki mo e ngaahi fakamatala ko ia. Tukukehe kapau te ke fakaava 'e koe ke tau tipeiti ko e me'a kehe ia. Ka na'e 'i ai e tala tu'utu'uni 'a e Feitu'ú na ke 'omai eni 'o fakapau'i, 'osi fakahoko e fatongia ko eni ka tau 'unu atu kimu'a. Ko ia pē Sea.

Fehu'ia ko hai 'oku ne malu'i nō 4.25 miliona Kautaha Lulutai

Taniela Fusimālohi : Ko 'eku 'uhinga pē 'aku ia Sea he ko e 4.25 miliona ko eni 'oku nō kapau te tau 'ai ki he pa'anga Tonga 'oku ofi ia 'i he 9 miliona. Pea 'oku ai mo e fehu'i ai pea 'oku malu'i leva e nō ko ia 'e hai? 'A ia ko 'etau konga foki ia ko 'etau fakafehu'i. He ko e ko e me'a ko eni 'oku 'asi mai he tohi ko eni ko 'etau fakafehu'ia. He 'oku ai pea mo e fakamatala pa'anga ko ia 'a e Pule'anga 'oku talamai 'oku 'i ai pea mo e ...

Fakamahino Sea 'a e ongo tokoni kehekehe na'e fakahokó kau ai tokoni 'Asitelēlia ki he Lulutai

'Eiki Sea : 'Eua 11 'oku ou tali 'e au 'a e fakatonutonu 'a e 'Eiki Palēmia na'a tau 'osi feme'a'aki ki he *issue* ko eni 'aneafi. Ko e me'a fo'ou ko ē 'oku tuku mai he tohi ko eni, ko e, 'oku mahino mai ko e totongi 'uluaki na'e fakahoko ia 'i he tokoni 'a e Pule'anga 'Asitelēliá. Ko e totongi hono 2 na'e fakahoko ia 'e he Kautaha Lulutai. 'A ia ko e konga ko e nō pea mo e konga ko e *equity* 'a ia 'oku to'o ai 'a e *shareholding* holoki e vahe ko ē *share* e Pule'anga. Ko e tali ia ki he me'a ko ē 'oku ke fakamalanga mai ki ai. Pē ko e hā e founa na'e fai mai 'aki e fakatau.

Ko e poini mahu'inga ke tau fakatokanga'i, na'e fai e fakatau. He ko e taumu'a ko ia 'o e Tohi Fokotu'u Tu'utu'uni ke toloi e fakatau. 'A ia 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha 'aonga, tau foki ki he taumu'a e ngāue 'a ia ko e Tohi Fokotu'u Tu'utu'uni. Kae hangē ko ho'o fakamatala ko ia

‘aneafi, ‘oku *moot* leva ia ‘i he’ene pehē te u to’o ‘e au mei he ‘asenita he ko eni kuo ‘osi fakapapau’i mai e tohi kuo fakamo’oni’i kuo hoko e ngāue.

Ko e me’a ko ena ‘oku ke fehu’i ‘oku ‘i ai e taimi mo e feitu’u ke fakahoko ai, ‘a ia ko e Komiti Fili ko eni na’e ‘osi tu’utu’uni ‘e Fale ke tukuhifo ki ai e kaveinga ngāue ko eni. Te u tukuhifo mo e tohi ko eni ki he komiti ke kau ia he’enu me’a naunau. Ke ke toki fakamalanga he taimi ‘e fakafoki mai ai e lipooti, kakato mai e ngaahi naunau ‘o e komiti ke tau feme’a’aki ai ko e taimi ia ke fai ai ho’o fehu’i.

Taniela Fusimālohi : Sea kae ‘oatu pē mu’a ‘a e ki’i fo’i fehu’i faka’osi pē he tohi. Ko e nō ko eni 4.25 miliona ‘Amelika ‘oku malu’i ia ‘e hai, pē ‘oku malu’i ‘e he Pule’anga pē ‘ikai.

’Eiki Sea: ‘Eiki Tokoni Palēmia.

Tali Pule’anga ‘oku malu’i ‘a e nō e Lulutai ‘aki ‘ene ngaahi koloa e kautahá

’Eiki Tokoni Palēmia : Malu’i ‘aki pē *asset* ko ē ‘a e kautaha. ‘Oku ai ‘enu vakapuna 15 miliona, mo ha ngaahi koloa kehe.

Taniela Fusimālohi : Sea ko ‘eku ‘uhinga ko e malu’i ko ia kapau ko e *asset* ko ia ko e *asset* ia ‘a e Pule’anga pea ko e *asset* ia ‘a e kakai. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ‘eku fakafehu’i.

’Eiki Tokoni Palēmia : *Asset* ‘a e Lulutai.

Taniela Fusimālohi : ‘Eiki Sea ‘e Sea he koe’uhi na’a ku vakai ki he fakamatala ko eni ‘oku hā ‘i he Fakamatala Pa’anga ‘a e Pule’anga ...

’Eiki Palēmia : Sea ki’i tuku pē ke u ki’i vave atu pē ko e ‘uhinga pē ko e ...

Taniela Fusimālohi: ‘Oku talamai ai ...

’Eiki Palēmia: Kae tuku ke fakatonutonu ai pē Fakafofonga. Ko ‘ete, hangē pē ko ha’ate langa fale. Te te ‘omai leva hoto fale ‘o malu’i ‘aki ‘ete nō. Ko e nō ko eni ko ē ke fakatau mai ‘aki e vakapuna, ko e mahu’inga e vakapuna ‘oku pa’anga ‘e 15 miliona ‘oku malu’i ‘aki ia ‘a e nō. ‘A ia ko e ‘uhinga pē ke tokoni kae vave pē ‘etau ‘unu atu pea ‘atu leva ia ki he Komiti Fili lele ai ‘enu feme’a’aki ai.

Taniela Fusimālohi : Sea ko e ‘uhinga ‘eku fakamatala ‘a’aku ia...

’Eiki Palēmia : He ‘ikai pē foki ke fiemālie ‘a e Fakafofonga ni ia ki ha me’a. Mālō.

Taniela Fusimālohi : ‘Oku ou *confuse* au ‘i he me’a ko eni ‘oku ou sio ai, pea ‘oku ‘i ai ‘eku totonu ‘aku ke u fai ha fehu’i he Fale ko eni he koe’uhi ‘oku ‘i ai e kaunga ‘a e pa’anga tukuhau ‘a e kakai ia ki ai. Ko e fakamatala ko eni ‘oku hā ‘i he lipooti ‘a e Pule’anga ...

’Eiki Tokoni Palēmia : Sai pē ia Sea kapau ‘e me’a pea fekau e vakapuná ke ‘oua ‘e ‘alu ia ki ‘Eua. Ko e vakapuna eni ‘e ngāue’aki ki ‘Eua mo Niua mo Ha’apai. Mālō Sea.

Taniela Fusimālohi : Sea ko ‘Ene ‘Afió ‘a’ana ‘oku ‘ikai ke toe fie puna vakapuna, hā’ele vakapuna ia ki ‘Eua ‘i he me’a ko eni ‘oku fai atu ki ai ‘a e fakamatala.

'Eiki Palēmia : Mālie Fakafofonga.

Taniela Fusimālohi: Ko e fakamatala ko eni 'oku talamai 'e he 'Atita Seniale ...

'Eiki Palēmia: Mea'i 'e koe finangalo 'Ene 'Afio ...

Taniela Fusimālohi : Ki he ...

<008>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Palēmia: ... pea 'oku tau 'unu atu tautolu ki ha tafa'aki kehe ...

'Eiki Sea: Hou'eiki, Hou'eiki mo ...

'Eiki Palēmia: Mei he tōpiki.

'Eiki Sea: 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Mālō.

'Eiki Sea: 'Eua 11 kuo 'osi 'oatu e tali e fehu'i 'o, ko e me'a kehe ia pē 'oku mahino kia koe pē 'ikai ka ko e faingamālie ki he Komiti Fili 'a ia 'oku 'i ai e kaveinga ngāue ko eni.

Taniela Fusimālohi: Sea ko u fie 'oatu pē au hoku mamahí he pongipongi ni ke 'osi atu he koe'uhí he 'oku tau lavea kātoa he me'a ko eni. 'Oku talamai 'e he, 'e he Fakamatala ko ē 'a e 'Atita Seniale 'i he *Statement* ko ē 'o e 2022 'oku fakatupu fifili ia ka au pea 'oku ou hē au ia ai. He 'oku talamai ia ko e kautaha eni ia 'a e Pule'anga ko e *public company* pea 'i he fakamatala 'e taha 'oku talamai ko e *public enterprise* eni.

'Eiki Palēmia: 'A ia ko e, Sea ...

Taniela Fusimālohi: Kae 'osi ange ko ia.

'Eiki Palēmia: Ngofua pē talangata'a ia ki he Feitu'u na 'i he pongipongi ni ...

Taniela Fusimālohi: Kuo talamai 'e nautolu ia 'aneafi ko e kautaha taautaha eni ia 'oku lesisita ia 'i he *Company Act*.

'Eiki Palēmia: Hangē ko eni ko e Fakafofonga ko eni, 'ai pē ke tau faka'apa'apa'i e tu'utu'uni ...

Taniela Fusimālohi: 'Oku tau 'i fē leva ai 'i he fu'u me'a ko eni.

'Eiki Palēmia: Kole pē ki he Fakafofonga 11 ...

Taniela Fusimālohi: He ko e fu'u luo eni 'oku tau hanga 'o keli ...

'Eiki Palēmia: Ko 'Eua motu'a mo 'Eua fo'ou.

Taniela Fusimālohi: Ke homo ai e fonua kātaki fakamolemole Sea.

'Eiki Palēmia: Ke fakatokanga'i ho'o tu'utu'uni Sea.

Taniela Fusimālohi: Ko e ngaahi fu'u fakamole ko eni 'oku fua 'e hai? Ko u fie fehu'i pē au ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga Sea.

'Eiki Sea: 'Eua 11, 'Eua 11 kātaki 'o me'a ki lalo ko ē 'oku fakatonutonu koe he 'Eiki Palēmia tauhi pē 'etau tu'utu'uni.

Paula Piveni Piukala: Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 7.

Tokanga Tongatapu 7 ki he palani fakatau vakapuná mo hono silini

Paula Piveni Piukala: Kole atu ke 'omai ha'aku ki'i faingamālie. 'Oku ou tui 'oku hoha'a kātoa pē Fale ni ki he me'a ko eni 'oku hokó. 'Uluaki, he na'a tau toki 'osi ni pē 'etau fakapaasi e Patiseti. 'Oku tu'utu'uni 'e he Konisitūtone he kupu 19 he 'ikai ke lava 'e ha taha 'o fakamoleki ha silini mei he tukuhau kae 'oleva kuo pālōti'i 'i Fale Alea. Ko 'eku fehu'i ki he Pule'anga, *line item* fē na'e 'omai ai e palani 'o e fakatau vaka ko eni mo hono silini? 'Oku hoha'a 'a e motu'a ni he 'oku kamata ke 'asi mai e 'ai'ai noa'ia 'i he fakahoko fatongia 'a e Palēmia pea mo 'ene Kapineti.

Ko e fatongia ia 'o kitautolu he Fale ni ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke veteki noa'ia pehe'i e pa'anga e fonua. Me'apango kuo 'asi mai he pongipongi ni kuo 'osi fai e fakataú ia. 'Ikai ke, 'oku ou, 'oku ou ongo'i Sea 'a e 'ikai ke, ke fakahoko kakato mai he tohi ko eni, pa'anga 'e fiha 'oku 'omai mei hē, pa'anga 'e fiha 'oku, fakamatala 'ea mai pē. 'Oku 'i ai e kau 'inivesitoa 'oku 'i ai e pa'anga 'a e Pule'anga, 'oku 'ikai ko ha fa'ahinga ngāue ia mei ha fa'ahinga kakai ako lelei pehē. 'Ikai ke u tui 'oku totonu ke nau kei hokohoko hono manuki'i 'a e 'atamai lelei e Fale ni.

Fokotu'u ke fale'i Palēmia mo 'ene Kapineti ke 'omai 'enau tohi fakafisi koe'uhí ko e 'ikai nau toka'i pa'anga tukuhau kakai

Sea ko u fokotu'u atu 'e au ke liliu ā 'eku fokotu'u, fale'i e Palēmia ke 'omai 'ene tohi fakafisi he 'aho ni pē. Kia au ko e fakafōtunga ko eni 'ikai ke ai ha'ane teitei toka'i 'e taha 'a e pa'anga tukuhau 'a e ...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea 'e lava ke u tokoni atu ki he Fakafofonga Sea.

Paula Piveni Piukala: Pea fale'i e kau Minisitā ke 'omai mo 'enau tohi fakafisi he kuo nau faihala ...

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea.

Paula Piveni Piukala: Fakatatau ki he 'etau fuakavá Sea.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea fakatonutonu atu Sea.

Eiki Sea: Fakatonutonu. Me'a mai 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi.

Tokanga ki he tukuaki'i mamafa 'oku fai ki he Palēmia mo e Kapineti

Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea. Tapu mo e Feitu'u na, tapu pea mo e kau Mēmipa 'o e Fale Alea. Sea ko e *gravity* 'o e tu'uaki Sea 'oku mamafa 'aupito. 'Oku 'ikai ko ha *issue* eni ia ke ne tukuhifo ai ke fakafisi ai e Palēmia. Ko e me'a ia ko eni 'oku talanoa'i fakalelei pē pea 'oku 'i ai hono lao, ko e Fale eni 'a e Feitu'u na Sea. Pea 'oku tonu ke fai e fakalelei e feme'a'aki he Fale ni, he koe'uhí ko 'etau a'u ki he tu'unga ko eni Sea 'oku 'ikai ke pule'i lelei e Fale ni mālō.

Tukuaki'i maumau'i he Pule'anga kupu 9 Lao Pa'anga

Paula Piveni Piukala: Sea. Faka'ofa'ofa pē ia 'ene anga ia 'ene fakakaukau 'a'ana. Kupu 9 'o e Lao Pa'anga Sea, maumau'i ia he fakahoko fatongia ko eni.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Fakatonutonu atu.

Paula Piveni Piukala: He 'ikai fakamoleki ha pa'anga ta'etali he *Appropriation Act*.

Eiki Sea: Fakatonutonu Tongatapu 7. Me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

Faka'ikai'i Pule'anga 'oku maumau e Lao Pa'anga hangē ko e tukuaki'i kuo fai

Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea. Tapu pea mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā, Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Mālō e fakalaumālie lelei 'a e 'afio na, 'a e 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa tau a'usia mai he pongipongi ko eni.

Te u 'uluaki fakahoko atu pē 'eku fakatonutonu. Ko 'eku fakatonutonu 'oku 'ikai ke maumau'i 'a e Lao Pa'anga. Hangē pē ko ē na'e fakahoko atú 'i he Lao Pa'anga, ka 'i ai ha silini 'oku ma'u mai ko e tokoni ki ha fa'ahinga ngāue lolotonga e ta'u fakapa'anga 'oku 'atā ke fakamoleki 'a e seniti ia ko ia 'i he ta'u fakapa'anga, 'oku 'i he Lao Pa'anga pē 'a e tu'utu'uni ia ko ia.

Paula Piveni Piukala: Sea ko u fakatonutonu atu e Minisitā Pa'anga pea ko u kole atu ki he kalake ke 'ohake kupu (5) 'o e kupu 9 'o e Lao Pa'anga he 'oku ne hanga 'o takihala'i 'a e Fale ni. 'Oku toki makatu'unga ke nau ngāue'aki kapau 'oku 'osi, toki ma'u mai e pa'anga 'oku 'osi e patiseti. Sea ko e fakamatala ko eni na'e fai e alea ia kimu'a 'oku nau tali e Patiseti. Pea na'e totonu ke 'omai ...

<009>

Taimi:1100 – 1105

Paula Piveni Piukala: ... ‘omai ‘e he Pule’angá e palani mo ha *line item* ‘oku nau fokotu’utu’u ke fakatau e vakapuna, ‘omai mo hono palani. ‘Oku ‘ikai ke u tui ‘oku fakapotopoto e fa’ahinga tali hala ko ē ‘oku ‘omai ‘e he Minisitā Pa’angá Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku fakatonutonu

Paula Piveni Piukala: Ko u kole atu ki he Kalaké ke ne ‘ohake

‘Eiki Tokoni Palēmia: Sea ko u fakatonutonu atu, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha pa’anga e Pule’angá heni. Ko e pa’anga pe ‘a e tokoni ‘a ‘Aositelēlia mo e pa’anga ‘a e Lulutaí. ‘Oku nau nō pea mo e *equity share* ‘oku ngāue’aki ‘o fakatau’aki e vakapuná. ‘Oku ‘ikai ke to’o ha pa’anga meí he patiseti ‘a e Pule’angá

Taniela Fusimālohi: Sea ko u fakatonutonu atu ‘a e Tokoni Palēmiá. ‘Oku hā he fakamatala ko eni ‘a e me’á ‘oku ‘i ai e 13.5 miliona

‘Eiki Tokoni Palēmia: Sai ‘aupito pe ia he ‘ikai pe toe ‘alu ā e vaká ia ki ‘Eua Sea

Taniela Fusimālohi: Ko e ‘inivesimeni tokua ‘oku ‘ave ki he Lulutaí. Ko e toe ‘inivesi ‘i he hā ‘oku lolotonga ‘i ai e *asset* mo e ngaahi vakapuna. Ko hono ‘ave eni ko ē e pa’anga tukupau ‘a e kakaí ke fai’aki ‘a e

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ko e pa’anga ia na’e kamata’aki e kautahá

Taniela Fusimālohi: Ko e 13.5 miliona, talamai ko e ‘inivesi ia

‘Eiki Sea: ‘Eua 13 ko ‘eku tamate’i atu e maiká ke ke me’a hifo ki lalo. ‘Oku ‘i ai e ‘isiu ‘e 2 ‘oku mou feme’a’aki ai ‘oku ou fiema’u ke veteki kimu’a pea taki hala’i kitautolu. ‘Uluakí ko e fiema’u ‘e Tongatapu 7 ke fakatonutonu ‘a e founa ngāue ko ē e Pule’angá. Koe’uhí ko e tukuaki’i mamafa ‘oku nau maumau’i e Lao ki he *Public Financial Management*. ‘A ia ko e Lao ko ē ‘okú ne hanga ‘o tataki e fakamole ko ē pa’anga ko eni e Pule’angá.

Ko ‘eku fakatokanga atu pe Tongatapu 7. Ko e tukuaki’i mamafa ‘okú ke ‘omaí, ko e me’a ko ená ki hono faka’uhinga’i e laó ‘oku ‘i ai e va’a kehe ia e Pule’angá, ko e Fakamaau’angá ke nau faka’uhinga’i.

Ua ki aí ‘o kapau ‘oku maumau’i ‘e he Pule’angá e Laó pea faka’ilo e Pule’angá. ‘Oku ‘ikai ke tau faka’uhinga Lao tautolu heni. Tukukehe kapau te ke lava tuhu’i mai kuo ‘osi maumau’i ‘e he Pule’angá e lao ko ení pea tau hanga ‘o fakapapau’i. Ka ‘oku ‘ikai ko e faitu’u eni ia ke fakamaau’i ai e Pule’angá he me’a ko iá.

Ua, ko e tali ko ē na’e ‘osi ‘omai ko ē meí he ‘Eiki Minisitā Pa’angá ‘oku ‘i ai pe Kupu ia he Laó ‘okú ne hanga ‘o faka’atā e ngāue ko iá ‘oku mo’oni. Fekau’aki pea mo e ngaahi tokoni mei mulí ‘o kapau ‘oku ‘omai ‘a e tokoni mei mulí ‘i loto he ta’u fakapa’angá ‘oku ‘i tu’a ia he patisetí. ‘Oku ngofua ia ka ‘oku fiema’u ke toki līpooti mai ‘i he ta’u fakapa’anga hoko maí.

‘A ia ko e me’a ko ē ke fakama’ala’ala meí he ‘Eiki Minisitā Pa’angá pe ko e me’a ia meí he ta’u fakapa’anga kuo ‘osí ke līpooti mai he ta’u fakapa’anga ko ení pe ko e me’a eni ia he ta’u fakapa’anga ko ení ke līpooti mai he ta’u fo’ou.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakamālō atu Sea ka u tali atu pē fehu’í, ‘io ko e

Paula Piveni Piukala: ... Sea, ko e makatu’unga ia ‘eku fakahoha’á Sea he ko e ‘aho 1 ‘o Suné na’e fai ai e totongi pa’anga ko ení Sea. Ko e alealeá na’e fai pe ia kimu’a he ‘aho 1 ‘o Suné. Na’e toki tali e patisetí ia he ‘aho 29 ‘o Suné,

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ia

Paula Piveni Piukala: Hala ke teitei ‘omai ‘e he Minisitā Pa’anga pe ko e Pule’angá ha fa’ahinga fakamatala ki he Falé ni. Ke *inform* e Falé ni fekau’aki mo e pa’anga tukuhau e fonuá.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ko e ngaahi fakamatala pa’anga kātoa ko ē ko ē ‘o e ta’u fakapa’anga ‘o a’u mai ki he ‘aho 30 ‘o Sune 2023 ‘e fakahoko kakato atu ai e ngaahi fakamatala pa’angá ia fakatau ki he Tu’utu’uni pe ko ē ‘a e Laó ki he Fakamatala Pa’angá.

Paula Piveni Piukala: Sea ko u fakatonutonu atu au he ko u ‘uhinga atu au ko e patiseti ‘o e 2023/2024 ‘oku hoko ai ‘a e fakatau ko ení. Ko e poini ia ko ē ‘oku ou ‘ohaké, ‘ikai ke ‘ohake ia ‘i he fakamatala pa’angá.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu Sea, ko e me’a ko ení, hangé pe ‘oku hā atu he tohí na’e fakahoko ia he ta’u fakapa’anga 2022/2023.

‘Eiki Palēmia: Tānaki atu pe Sea ko e totongi fakamuimui tahá ko e nō ia. Ko e nō ia ‘a e Lulutái, ‘ikai ko ha nō ia ‘a e Pule’angá. Pea kapau na’e *pay* ‘e he Lulutái ‘oku *pay* ia ‘e he Lulutái

Paula Piveni Piukala: Sea ko u fakatonutonu atu e Palēmiá, ‘oku ‘ikai ke nō, ‘oku ‘ikai ke nō e Pule’angá ta’e’omai ki Falé ni.

‘Eiki Palēmia: ‘Ikai ko e nō

Paula Piveni Piukala: ‘Ikai ke ‘asi mai ia ‘i he patisetí ke

‘Eiki Palēmia: Mahalo ke fu’u ...

‘Eiki Sea: Tongatapu 7 ‘osi mahino ia kiatautolu ‘oku ‘ikai ko ha nō eni ia ‘a e Pule’angá

‘Eiki Palēmia: Ko e nō ia ‘a e Lulutái

‘Eiki Sea: Ko e nō ia ‘a e kautaha ‘oku ‘i he malumalu e Lao e ‘ū kautahá. Ko e me’a ko ē ke mou hanga ‘o fehu’iá pe ko e nō ko iá ‘oku ‘i he malumalu ko eni līpooti mai e Pule’angá he taimi ko ē ‘oku malu’i ai ‘e he Pule’angá ha nō ha kautaha. ‘A ia ne ‘osi ‘i ai e ngaahi nō kimu’a na’e fiema’u ke līpooti mai he ta’u fakapa’anga hoko maí. ‘I he fakataha hoko e Fale Aleá, ko e tu’utu’uni ia e Lao ki he *Public Finance*.

‘Oku ‘ikai ke mahino pe ko e nō ko iá ‘i he malumalu e Lao ko iá pe ‘ikai te’eki ai ke tau ‘ilo.

Paula Piveni Piukala: Sea

‘Aisake Eke: Ke u ki’i tokoni atu pē

‘Eiki Sea: Me’a mai Tongatapu 5

Tui ko e tokoni ‘a ha fonua ia ‘omai ki he Pule'anga ko e pa'anga ia ‘a e fonuá

‘Aisake Eke: Sea tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki Fale Aleá, mālō e laumālie e pongipongí ni. Tau a’u mai ki he pongipongí ni pea teu atu ki he ‘akapulú ko u tui te tau mālohi pē. Ka ko u afe mai ki he ki’i me’a ko ení, ko u tui ko e fehu’i ‘uluakí pe ia ‘i he’eku lau ko ē ...

<010>

Taimi: 1105-1110

‘Aisake Eke: ‘Oku mahino totonu ki he’eku lau ko ē me’a ko eni ‘e Sea. ‘Uluaki, ko e mahino ko e vakapuna ko eni na’e totongi ia ko e 6.25 miliona ‘Amelika fakatau ‘e he Lulutai. ‘Ikai ke ‘omai ko e hā ‘a e Pa’anga Tonga, pea ko e pa’anga ko eni na’e totongi kongá ‘e 2, ‘uluaki na’e fai ‘a e alea ia na’e ‘omai ai ‘a e ‘inivoisi ia ‘i he ‘aho 5 ko ē ‘o Mē. ‘A ia ko e hingoá foki ‘a e kautaha na’e fai mei ai’a e totongi ko e *Veling*, kautahá ia.

Sai na’e fai ‘a e, ko e ‘inivoisi na’e fai he me’a ko eni ia ‘a ia na’e fai e alea ia kimu’a pea ‘ave, mai leva ‘a e ‘inivoisi ko ē ‘a ia ko e fo’i tohimo’ua ia ‘aho 5 ko ē ‘o Mē, ‘a ia ko e ta’u fakapa’anga ia kuo ‘osi. Pea fai leva ‘a e totongi he ‘aho 1 ‘o Sune, 2023. ‘A ia ko e ta’u fakapa’anga ia kuo ‘osí ia. Pea ko e totongi ko ē hono 2, na’e fai e ‘inivoisi ia ko iá ‘i he 10 ko ē ‘o ‘Akosi, pea ko e fo’i totongi ia na’e fai ‘aneafi, fo’i kongá hono 2, ko e 4.25 miliona ‘a ia na’e fai ia ‘aneafi.

‘A ia ko e mahino ia ko ē ki heni fakatau vakapuna ‘a e Lulutai, sai ko e fehu’i ko ē ko e ‘uluaki ko e fehu’i, ko e pa’anga eni mei fē’ia. Ko ‘eku fanongo ko ē ki he me’a ‘oku ‘omai ‘e he Pule'anga pehē ko e pa’anga tokoni ‘a ‘Asitelēlia ki he Pule'anga, ko ‘eku ma’u ia. Pea ‘oku ou lave’i lelei pē ‘oku ou tui ‘oku mou mea’i ‘e moutolu, ko e tokoni ‘a ha fonua ia ‘omai ki he Pule'anga ko e pa’anga ia ‘a e fonuá, ‘oku ‘ikai ko ha pa’anga ia ‘o ha kautaha kehe, ‘oku pa’anga ia ko ia pa’anga ia ‘a e fonua, pea ‘oku ‘i ai ‘a e kupu ko eni ‘i he *public fund*, pea ko e *public money* ‘oku ‘asi pē mo ia ‘i he tohi he’etau lao, ko e pa’anga ia ko ē he fonua. Sai pea ko ‘ene tu’u ko ē ...

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea ‘e lava ke u tokoni ki he Fakafofonga, kātaki. Sea fakatonutonu atu e Fakafofonga Sea.

‘Aisake Eke: Ko e hā ho’o me’a ‘oku ‘ai ke ke fakatonutonu, oo, *sorry*.

Fakatonutonu Pule'anga ko e pa'anga tokoni ‘Asitelēlia ko e ‘omai hangatonu pē ia ki he Lulutai

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: Ko ‘eku fakatonutonu atu, he ko e 2 miliona ko eni na’e ‘omai ‘e ‘Asitelēlia ko e ‘omai hangatonu ia ki he vakapuna.

‘Aisake Eke: ‘Oku ‘ikai ha’ane felāve’i ‘a’ana ia mo ‘eku fakamatala pē ‘aku ‘oku tonu pē ‘eku lau ‘aku Sea.

‘Eiki Palēmia: Ko ia ‘oku ‘ai ai ‘a e komiti.

‘Eiki Sea: Kātaki Tongatapu 7, ‘oku ou tali ‘a e fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua (Ka mo e Minisita MOI ne me’a). Koe’uhi he ko e me’a ia na’a ku fiema’u ke fakama’ala’ala atu, ‘a e faikehekehe ‘a e pa’anga tokoni ‘oku ‘ave mei he *government to government* pea mo e pa’anga tokoni e Pule’anga ‘Asitelelia ‘oku ‘ave fakapatonu pē ia ki ha kautaha pē ko ha kupu makehe mei he Pule’anga.

‘Aisake Eke: Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha me’a pehē ia. Ko ‘eku fakatonutonu atu ‘e au ...

‘Eiki Sea: ... neongo ko e kautaha e Pule’anga ka ‘oku ‘ikai ...

‘Aisake Eke: Ko ia. Ka ‘oku ‘ikai ko eku, ko ‘eku fakatonutonu atu pē ‘e au Sea...

‘Eiki Sea: ... pē ‘oku ‘i he malumalu ‘o e *Public Finance Management* hono līpooti mai ‘a e pa’anga tokoni ko ia pē ‘ikai he ko e ...

‘Aisake Eke: ‘Ikai, ‘oku ou fakatonutonu atu pē ‘e au Sea ko e ‘uhinga Sea ...

‘Eiki Palēmia: Sea ‘oku ou kole atu pē ‘e au ki he Fakafofonga ko e fokotu’u atu pē eni ha founga ke tau, fehu’i lelei ena ia kae fai mu’a he komiti mo tālanga ai ...

‘Aisake Eke: ‘Ikai ko e ‘ai ko ē he taimi ni he ko e ‘ai ke mahino ‘a e me’a ko eni.

‘Eiki Palēmia: Pea ‘e toe fokotu’u atu pē ‘e au ke tuku ā ‘a e komiti ia ka tau feme’a’aki ā tautolu heni.

‘Aisake Eke: Sea fakamolemole pē he ...

‘Eiki Palēmia: Kae kehe ko ia ‘oku ou ‘uhinga ki ai ko eni kuo kamata ‘a e

‘Aisake Eke: ... ko u kole atu ho ‘atamai ke mahino toki ‘ave komiti ia ko e fu’u me’a lahi eni ia Sea.

‘Eiki Palēmia: ... feme’a’aki ia ‘a e me’a ‘a e Komiti na’e tonu ke ‘ave ki he komiti.

‘Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Lalahi: Sea ke fakatonutonu atu ‘a e Fakafofonga.

‘Aisake Eke: Sea, ‘oku hala ho’o fale’i ‘oku ‘omai. Me’a lahi eni.

‘Eiki Palēmia: Tau feme’a’aki ā heni Tongatapu 5. ‘Ai ā heni 5 ‘uhinga mo e toe mole taimi ...

‘Eiki Sea: Mo me’a tahataha mai pē ‘Eiki Palēmia fakakakato mai ho’o fakatonutonu.

‘Eiki Palēmia: Ko ē anga ‘eku fakatonutonu Sea, na’a tau fakafatongia’i ‘a e komiti ko eni, mou ō ‘o talanoa ma’u ‘a e fakamatala *financial* kātoa ‘ū me’a ko ia, pea ko eni ia ‘oku toe

‘ohake pē ke tau feme’a’aki ki ai, pea tuku ā ‘a e komiti ia ka tau feme’a’aki ā heni. Ko e fo’i fehu’i ia, ‘e hangē ‘oku ...

Lord Nuku: Sea, kātaki pē Sea ko ‘eku ki’i fakatonutonu atu pē. ‘Osi tali ‘a e komiti ia ke ngāue, ko e me’a kehe eni ia ‘oku fehu’i atu ko eni. ‘E toki kau ‘a e me’a ko eni mahalo ha ngāue ‘a e komiti, ka ‘oku ‘ikai ke u tui ‘oku tonu ke ta’ofi he ‘e he komiti ‘a e fehu’i ko eni. He ‘oku ngofua ia he’etau tu’utu’uni ke fehu’i ki he Pule’anga pē ko ha Minisitā ha fehu’i ke ne tali mai.

‘Eiki Palēmia: ‘Io ‘i he ‘aho Tu’apulelulu ‘e Fakafofonga.

Lord Nuku: ‘Io, ka ko e Tohi Tu’utu’uni ‘oku ngofua ke fehu’i atu ‘i ha fa’ahinga taimi pē.

‘Eiki Palēmia: ‘I he ‘aho Tu’apulelu. ‘I he ‘aho Tu’apulelulu vaha’a taimi ia ko ē miniti ē. Ka ‘oku hangē ko ‘eku me’a ko ē ‘anenai ko e lau ‘anenai Sea, ki he Fakafofonga Hou’eiki ...

Lord Nuku: ‘Ohake, ‘ohake, ‘ohake mu’a. ‘Oku ngofua ke tau fehu’i ki he Pule’anga pē ko ha Minisitā ‘i ha me’a ‘oku fiema’u ‘e ha Fakafofonga.

‘Eiki Palēmia: Pea ‘oku mau tali loto fiemālie ‘o a’u ki he’emau lele mai ...

Lord Nuku: Ko e Tohi Fehu’i, ‘oku ‘uhinga mai ai ‘a e ‘Eiki Palēmia ko e ‘aho Tu’apulelulu.

‘Eiki Palēmia: ... mo e tohi ko eni, ‘oku ou tala ai pē ‘o hangē pē ha ‘omai ha me’a ‘oku fūfū’i.

‘Eiki Sea: Kātaki ‘Eiki Nōpele ‘oku ‘osi mahino ho’o me’a, ‘Eiki Palēmia kuo ‘osi ma’u mo ho’o poini...

Lord Nuku: Ka ko e me’a ia ‘oku ou ‘uhinga ki ai.

‘Eiki Palēmia: Mālō.

‘Eiki Sea: Mālō. Tongatapu 5 faka’osi mai kae ‘oua te ke toe fehu’i mai ‘i he laine ko eni he ‘oku ou tui ko e me’a ko eni ‘e lava ia ‘o veteki ‘i he komiti. Pea ko e me’a fakapotopoto ke tau hoko atu ki ai ke ‘oua te tau maumau’i ‘a e kaveinga ngāue na’e ‘osi tuku ki he komiti, kae tuku ke ‘omai ha me’a fo’ou mei ai ke ‘uhinga lelei hono fa’u ‘a e komiti. Kae ‘oua te tau hanga ‘o tāpalasia ‘a e ngāue ‘a e komiti ‘oku te’eki ai ke nau fakataha. Ko e ngaahi fehu’i mahu’inga ‘oku ke ‘ohake ka ‘oku ou tui ko e talí ‘oku toki ‘i ai ‘a e taimi ke ‘omai ai.

‘Aisake Eke: Mālō Sea, fakamolemole pē.

‘Eiki Sea: Me’a mai.

‘Aisake Eke: Tapu mo e Feitu’u na pehē ki he Hou’eiki Kapineti mo ho Fale. ‘Oku kehekehe, kātaki Sea, te u toe foki, ‘oku kehe ‘a e Tohi Fehu’i ia ko ē ke fokotu’u ‘a e komiti mo e Tohi Fokotu’u ko ē, he ‘oku ‘ikai ke ‘asi ‘a e fokotu’u ia ...

<005>

Taimi: 1110-1115

'Aisake Eke: ... ko ē 'a e fokotu'u 'a e komiti ke fai ha fakatotolo'i ki hono fakatau 'o e vakapuna 'ikai ke 'asi ia 'i ai. 'A ia ko e me'a 'oku ou pehē ai 'oku kehekehe eni. Pea 'ikai ngata ai ko u kole atu pe Sea 'ai ke fakamahino'i eni he koe'uhí ko e fu'u me'a lahi eni ia.

'Eiki Sea: Tongatapu 5 ko e toki 'osi eni 'eku fakamatala atu 'anenai.

'Aisake Eke: 'Oku 'ikai ke na tatau.

'Eiki Sea: 'Oku ou tñnaki e tohi ko eni ki he kaveinga ngāue 'a e komiti.

'Aisake Eke: Tñnaki ia.

'Eiki Sea: Ko ia.

'Aisake Eke: 'Oku ou kole atu mu'a ke ki'i tñnaki atu ai leva mo e ki'i me'a ko eni ke na tu'u. Ko u kole atu au ia ko u tui 'oku na kehekehe pe ko e ki'i fokotu'u ia 'oku na kehekehe. He ko e fu'u me'a lahi eni ia ke 'ai pe ke solova he taimi ni 'a eni. Ke 'omai e fakamatala koe'uhí fakamolemole pe 'Eiki Sea 'eku 'oatu e me'a ko eni.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea ki'i fakatonutonu atu Sea.

'Aisake Eke: Ko e fakamatala ko ē 'oku 'omai he Pule'anga.

'Eiki Sea: Fakatonutonu Tongatapu 5 me'a mai 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Feitu'u na pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'a e Fale Alea. Sea ko e fakatonutonu ia he 'oku tau tali he Fale ni 'oku fokotu'u e kautaha ni 'i he malumalu 'o e Lao ki he Ngaahi Kautaha *Company Act* pea 'oku hā lelei pe he kupu 127 he 'oku tali pe ia he motu'a ni 'oku pau ke fai 'a e taliui. Ka ko e founḡá 'Eiki Sea 'o e taliuí ko ia ke 'alu fakatatau mo e Lao. Ko e kupu 127 'o e Lao ko eni ko e Ngaahi Kautaha 'oku hā pe 'a e ngaahi fatongia mo e mafai 'o e kau Talēkita 'o e ngaahi kautaha 'oku nau pule'i 'a e ngaahi fakamatala 'oku lava ke 'oatu kitu'a. 'E toki lava pe ke tuku kitu'a 'a e fakamatala 'ikai mei he kau Talēkita kapau 'e tu'utu'uni ki ai 'a e Fakamaau'anga. 'E Sea ...

'Aisake Eke: Sea ki'i fakatonutonu ki he Minisitā.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oleva ke 'osi mu'a e fakatonutonu Sea.

'Aisake Eke: Sea ko e ki'i fakatonutonu pe ia ko e ki'i fehu'i.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oku te'eki ke 'osi e fakatonutonu.

'Aisake Eke: Ki he fo'i Lao.

'Eiki Sea: Tali ho fehu'i Tongatapu 5.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'A ia ko e kupu 127 ia pea 'oku talamai pe ia he kupu 371. " 'Oku ngofua ki he failēsisita ke ne hanga 'o fakangofua ha fakamatala ke tuku kitu'a kapau kuo tu'utu'uni ki ai 'a e Fakamaau'anga". Sea ko e fakatonutonu na'e 'i ai foki 'a e ngaahi

poini na'e 'ohake ko e me'a ko ia kapau 'oku hala 'a e ngāue 'a e Pule'anga pea fakatonutonu ki he Fakamaau'anga. 'Oku hanga pe he motu'a ni ia fakatatau ki he anga 'eku mahino'i 'o fakatonuhia'i 'a e fokotu'u ko ē 'a e komiti ko eni he ko hono 'uhinga ko e Hou'eiki Talēkita ko ē 'i he kautaha 'oku nau 'i heni pea ko e 'Eiki Palēmia, ko e 'Eiki Tokoni Palēmia 'oku nau tukuange ko ē 'a e fakamatala. 'A eni ko eni ke fakangofua 'a e fokotu'u ko ē 'a e komiti. 'Oku tau 'osi hanga pe 'o seti Sea 'a e tefito'i ngāue 'a e komiti ke fakahoko. Ko e ngaahi me'a fo'ou ko ē 'oku tānaki mai 'o fakatatau ki he Lao kuo pau ke toki fakangofua ia 'e he kau Talēkita 'i ha tohi fehu'i kiate kinautolu pe ko ha *court order*. Sea ko e fakatonutonu ia he 'oku 'ikai ke 'i ai ha mafai ia 'o e Fale ni neongo 'oku tonu ke tau taliui.

Paula Piveni Piukala: Fakatonutonu atu e Minisitā ko eni.

Fokotu'u mei he Pule'anga ki he Fakafofonga Tongatapu 7 ke fakafisi mo e fieme'a 'i Fale Alea

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pea 'oku 'i ai e founga Sea. Ka ko u fokotu'u atu ke fakafisi mo e Fakafofonga ko ē mo e taki hala'i lōloa pehē e Fale.

Paula Piveni Piukala: Sea

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Fieme'a 'ai'ainoa'ia Sea ko u fokotu'u atu ke fakafisi.

Paula Piveni Piukala: Te u 'ave e me'a ko eni ki he Fakamaau'anga.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e hā e me'a 'oku tuai ai ho 'ave? Pea tuku e tuhutuhu, 'ai 'o tuku ki lalo.

'Eiki Sea: Tongatapu 7

'Eiki Sea: Ke 'osi mai 'a e fakatonutonu 'a e 'Eiki Minisitā pea toki tuku atu ho faingamālie, ka na'e 'uluaki kole taimi mai 'a Tongatapu 5.

Paula Piveni Piukala: Ko e 'uhinga 'eku fakatonutonu Sea he 'oku ne takihala'i 'e ia.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'Oku te'eki ke 'osi 'eku fakatonutonu.

Paula Piveni Piukala: 'Oku talanoa mai ia he Lao ko e Pisinisi Taautaha, talanoa atu tautolu ia he pa'anga 'a e fonua.

'Eiki Sea: Tongatapu 7 'osi mahino pe ia, 'osi mahino pe ia te u toki hanga 'o veteki atu e me'a mei he 'Eiki Minisitā 'osi 'ene me'a tuku atu ho taimi.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oku 'oatu fakataha pe mo 'eku fokotu'u Sea ke fakafisi 'a e Fakafofonga 'o Tongatapu 7. Hangē ko 'ene fokotu'u ko ē na'e fakahoko kiate kinautolu ko hono takihala'i 'a e Falé 'o pehē 'oku maumau'i he Pule'anga 'a e Lao. Ko e Lao ke 'ave ki he Fakamaau'anga 'Eiki Sea. Ko e fakatonutonu ia 'oku ou 'oatu fakatatau ki he Lao ki he Ngaahi Kautaha.

Paula Piveni Piukala: Te u fakafisi kapau 'oku mo'oni ē, ko u fakapapau atu Sea, ka ko 'eku kole 'a'aku tuku ke tau fononga.

'Eiki Sea: Tongatapu 7 te ke 'uluaki poaki mai pea ke toki me'a hake ki 'olunga he 'ikai ke ke fa'iteliha pē heni.

Paula Piveni Piukala: Fakamolemole atu Sea.

'Eiki Sea: Fakamolemole mai 7 he 'oku kamata ke 'osi 'eku kātaki 'ia koe.

Paula Piveni Piukala: Fakamolemole atu Sea.

'Eiki Sea: Tongatapu 5 me'a mai.

'Aisake Eke: Mālō, tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea pehē ki ho Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Ko e ki'i fehu'i 'a'aku ki he 'Eiki Minisitā ko eni ne tokanga'i 'a e Kautaha ko ē 'o e *Company Act*. Na'e 'oatu 'e he Lulutai ha'anau *annual report* ki he Feitu'u na fakatatau mo e Lao?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea 'oku fakatatau mo e ...

'Aisake Eke: Ki'i tatali mo ha fakamatala fakapa'anga ki ho'o Lao na'e 'atita'i 'o fakatatau mo e kupu 217 ngaahi kupu ko ia na'e 'oatu ha fakamatala pehē kimu'a?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e Lao ki he Ngaahi Kautaha kuo pau ke faile fakata'u 'e he'enau fakamatala 'a e kautaha ko eni pea kapau te mou me'a hifo ki he ...

'Aisake Eke: Kuo 'osi faile

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Kuo 'osi faile.

'Aisake Eke: Fakamatala 'Atita, a'u ki he Fakamatala 'Atita?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: 'E Sea ko e tu'utu'uni ko ē 'a e Lao...

'Eiki Palēmia: 'Osi 'Atita e 2021 pea 'oku lolotonga lele 'a e 21/22 Fakafofonga, 'ai pē ke fakahoko atu pe 'osi 'atita'i e 2021 lele e 21/22. Ko e fie tokoni eni..

'Aisake Eke: Sea na'a mau ...fakamolemole Sea na'a mau talanoa mo e Komiti 'Atita, 'uluaki fehu'i pe au ki he 'Eiki Minisitā ko eni.

'Eiki Palēmia: Ko au .'oku ou 'i he Sea 'i he Poate pea...

<007>

Taimi: 1115-1120

'Eiki Palēmia : Ko au 'oku tonu ke u tali atu. 'Oku 'ikai ke memipa ia ai.

'Aisake Eke : 'Ai pē ke tali..

'Eiki Palēmia : 'A ia ko 'eku talaatu 'a'aku ia 'osi 'atita'i 2021, pea 'oku lolotonga lele 21/22 Ko e 'ai pē ko ho'o fakamatala.

'Aisake Eke : Mālō.

'Eiki Palēmīa : Ko e fie tokoni atu pē.

'Aisake Eke : Pe'i sai.

'Eiki Palēmīa : Mālō.

'Aisake Eke : Ko 'eku 'ai pē 'e au koe'uhi kau.. Kātaki 'Eiki Sea fakamolemole pē kau ki'i tali foki pē ki he Minisitā ko eni Ngaahi Ngāue tafa'aki Faka'ekonōmika pea toki foki mai ki he 'Eiki Palēmīa fakamolemole. Ko 'eku fehu'i ko ia ki heni. Koe'uhi ko ho'o kupu ko ia Lao 127 ngaahi kupu 'e 5 ko ia, ko 'eku fehu'i. Na'a nau 'oatu 'e he kautaha ko eni ha'anau lipooti mo ha fakamatala pa'anga 'atita. Ko e kautaha ko eni na'e fokotu'u eni 'i Sepitema 2020 pea nau 'oatu ha'anau fakamatala pa'anga mo e me'a fakatatau mo ho'o lao 'i he ngaahi ta'u ko eni...

Tokanga Palēmīa ki he fatongia kuo tuku ki he Komiti Fili ki he Lulutai

'Eiki Palēmīa : Sea te u toe foki atu pē Sea ki he poini 'anenai. Ke tuku ā Kōmiti ia na'a tau hanga 'o fakafatongia'i, kae toe fai ā 'a 'etau fehu'i 'atautolu mo e feme'a'aki hē. Ko e kole atu ko ena kuo 'osi 'ai 'etau fu'u Kōmiti tuku ke nau feme'a'aki ai. Ngaahi fehu'i lelei ena Fakafofonga.

'Aisake Eke : 'Ikai ko 'eku 'oatu pē 'e au he taimi ni ki he Minisitā ko ena 'oku ne pehē mai 'oku ne tauhi 'ene lao..

'Eiki Palēmīa : 'Ave ki ai ko 'eku 'uhinga 'aku ia. ki'i Kātaki pē 'o ki'i holoholo hifo pē Fakafofonga. Ko 'eku kole atu ia kuo tali 'e hotau Fale ni 'etau fu'u Kōmiti. Tuku atu ke fai honau fatongia pea nau lipooti mai. Mālō Sea.

'Aisake Eke : Sea faka'osi atu ai pē au ia. Hūfanga he fakatapu Sea.

'Eiki Sea : Toe ho'o fehu'i 'e fiha 5?

'Aisake Eke : 'Oku lahi ia ka te u fakanumi pē foki Sea ko e 'uhingá...

'Eiki Sea : Fakafofonga kapau 'oku lahi ko e 'uhinga ia na'e fa'u ai e Kōmiti ke fai ai e fakatotolo mo e ngaahi fiema'u ko eni.

'Eiki Palēmīa : Ko ia Sea pea 'oku Mēmīpa ai e Fakafofonga.

'Aisake Eke : 'Oku ou ki'i ongo'i 'oku ou tafu'ua he ki'i me'a ko eni. Ko e me'a ko u 'ai atu ko ē ke 'oua 'e 'ai. Ko e me'a pē ia Sea 'oku 'uhinga ai ko ē 'a e toe vivili atu. 'Uluakí ko e 'atita ko eni na'a mau... fakataha mautolu he 'Atita talamai 'oku lolotonga fai 'ene 'atita 'ana 'oku te'eki ai ke 'osi he 20/21.

'Eiki Palēmīa : Sea, he ikai ke fiemālie 'a Tongatapu 5 ia ki he 'ai e Kōmiti pea mēmīpa ai ke 'alu 'o me'a atu ki ai mo 'ene ngaahi fehu'i, o e 'uhinga kae hoko atu e 'asenita ia 'a e Feitu'ú na.

'Aisake Eke : Te u tangutu ki lalo Sea.

'Eiki Palēmia : Sio ki hē, mālō 'aupito.

'Eiki Sea : Ko ena kuo 'osi tali mai pē 'e he 'Eiki Palēmia ko e 20/21 kuo 'osi 'atita.

'Aisake Eke : Ko u fakahoko atu pē 'e au 'emau 'atita ko eni 'emau Kōmiti na'a mau, 'anenai 'emau Kōmiti. Kae kehe ko e 'ai pē ke toki fakatonutonu ka ko 'eku pōini 'uluaki pē 'a'aku. Ko u pehē ko e pōini ko eni 'a e 'Eiki Minisitā ko eni ne ne tauhi e kautaha, sai ke toki ō e Kōmiti 'o vakai. 'Oku ou tui na'e 'ikai ke ne fai 'e ia ki he kongā ki he'ene lao.

'Eiki Palēmia : 'E Sea, ko e ...

'Aisake Eke : Pea ko e kongā hono 2, Ko e lao foki 'i hono 'ai ko eni e lao. Kuo 'osi hanga 'e he kautaha ia ko eni 'o 'alu ki he Lao Fakakautaha ka 'oku kehe foki 'a e lao ko ē 'a e Ngaahi Pisinisi.

'Eiki Palēmia : Sea kole fakamolemole atu...

'Aisake Eke : Ka u foki mai ki he pa'anga ko ē.

'Eiki Palēmia : Pea te tau feme'a'aki ā kitautolu kae tuku ā 'a e ki'i Kōmiti na'e tali 'e he Fale. He ko ia 'oku ne Mēmipa ai 'oku 'ikai ke u Mēmipa e motu'a ni ai. Ka ko ia 'oku Mēmipa ai, me'a atu ki ai Fakafofonga.

Poupou ke ua 'a e vaka ke faifatongia ma'a e fonua

Lord Tu'iha'angana : Sea ko u kole atu pē mu'a ki he Feitu'ú na ha ki'i miniti. Ko 'eku 'uhinga pē 'aku he 'oku fai e feme'a'aki pea 'oku ki'i fihī. Ka ko 'eku ki'i tokoni pē 'aku ia ki he Fika 5, ke 'oatu pē mu'a ki he vakai ko eni meihe tafa'aki 'e taha Sea.

'Eiki Sea 'oku ou poupou au ia ki he ngaahi feme'a'aki ko eni mo e faka'uhinga lao ke fakatonutonu pē ko e hā 'a e ngaahi me'a ko eni fekau'aki mo e ngaahi feme'a'aki ko ena 'a e Hou'eiki. Pea me'a mai mu'a e Feitu'ú na ko e hā ha founa ko eni 'oku 'ohake pē ko e Kōmiti pē ko e hā, ka 'oku ou fakahoha'a atu au mei he tafa'aki 'e taha 'Eiki Sea. Fai e ngaahi faka'uhinga ke fakatau ka 'oku mo'oni ia 'a eni 'oku ou lau ko u tui ke fakatonutonu pē na'e fakalao pē hā e ngaahi.. Ko eni 'oku kau mai e Pule'anga 'Aositelēlia pea 'oku ai mo e nō 'a e kautaha ke fakatonutonu pea kapau ko e Kōmiti. Kae kehe ko u lave au mei he ta'aki 'e taha Sea, he 'oku fai 'a e ngaahi fakatonutonu ko eni kae tuenoa e ki'i me'a ia ko eni ko ē na'e fakatau 'a e vakapuna ki hono mahu'inga Sea. Ko e me'a ia ko u 'uhinga he ko e fakatau ko eni 'o e ki'i vakapuna ko eni 'oku ha'u pē ia mo hono mahu'inga ko eni pē 'oku tau, Pē ko e hā e ngaahi me'a 'e hoko atu ki ai, mo e me'a pea ka toe fakatau atu pē ia hangē ko e lau ko ē ngaahi *invest*..

<008>

Taimi: 1120-1125

Lord Tu'iha'angana: ... ke fai e fononga'aki ke 'oua 'e fa'a motumotu 'emau ngaahi, tautefito Sea na'a ke mea'i pē na'a tau 'i he Faka'ali'ali Ngoue pea hoko mo e ngaahi katoanga 'i Ha'apai tau fetuku pē ki'i Y-12 tu'o nima he 'aho pea 'alu atu 'osi e ngaahi me'a pea tau foki mai ki'i vaka lelei eni Sea. Na'e hū mai ko eni ko ē Kautaha Fisi pea na'e, nau mai e ATR fakahoko fatongia ki Vava'u pea 'omai mo e ki'i *twin otter* 'a e *Air Fiji* ngāue'aki ki Ha'apai.

Sea ko e 'a ia ko e kalasi fo'ou 'a ia ko e kalasi fo'ou taha ko ē *twin otter* hangē ko ē ko ē 'ete heka pē ko ē mau ki'i me'a ko ē pea te heka hake he ki'i me'a fo'ou ko ē fakalata atu Sea. Pea te faka'amu ma'u pē ke te heka he ki'i me'a ko ē 'ikai ke u pehē au ko u filifili ka *schedule* me'a ia 'oku te 'alu atu ko e Y-12 te te heka pē kita. Ka ko e mahu'inga ko eni e 'omai e ki'i vakapuna kiate kimautolu Sea toki, fakatonutonu e ngaahi me'a ia pē 'oku tonu pē ko hai 'oku fakalao pē 'oku lao pea fakatonutonu. Pea kapau 'oku ai ha taha ke ne fua pea ne fua kapau 'oku fehalaaki ka ko e ki'i me'a ko e ki'i me'a ko ē 'oku fakatau 'ene mahu'inga pea ko eni 'e tau mai 'i Sepitema mau 'amanaki ke hokohoko he'ikai te mau toe a'u ki ha ngaahi palopalema maumau pē 'a e Y-12 'oku tu'u. He kuo a'u ki ha tu'unga ko u tui 'oku mea'i lelei pē he'eku kaungā Fakafofonga mei Ha'apai 12 mau anga pē he heka he ki'i Y-12. Kuo a'u ki ha taimi kuo fakatafoki mei he fo'i mala'e kuo ngai'i hake e me'a pea pea 'oku fa'a fakatokanga mai pē pailate mou fanongo pē ki he ki'i *sound* ko ena 'oua te mou tokanga ki ai he 'oku 'ikai ke 'i ai ha palopalema ia ai ki he puna 'a e vakapuna ka 'oku ngaahi me'a pehē.

Ka ko u tui ko e ha'u ko eni hono ki'i vakavaka ua ko ē Sea 'a ia ko u fakahoha'a au mei he tafa'aki 'e taha pea 'oku lau ko eni 'a e kau pālangi mau *look forward* fakamolemole atu Sea he ke a'u mai e ki'i vakapuna ka mau hoko atu 'emau fefononga'aki ai. Pea 'oua toe fa'a motumotu he ki'i, he ua ko ē. Pea ko u 'amanaki pē au na'a toe ua mo e vaka lahi ki Vava'u ko 'etau fakalakalaka ia 'etau me'a. Pea ko u tui ko e ngaahi *value* ko eni 'oku ha'u mo e ngaahi koloa ko eni 'oku fakatau 'e 'i he kautaha pē pē 'oku 'i he Pule'anga pea ka 'i ai ha taimi 'oku 'i ai ha tuku atu ki ha kautaha fakalele taautaha 'oku 'oatu pē mo e ngaahi koloa ko eni 'Eiki Sea ka 'i he taimi tatau ...

Paula Piveni Piukala: Sea ke u ki'i tokoni atu ki he 'Eiki Nōpele ...

Lord Tu'iha'angana: 'Oku ou poupou pē au tuku pē ke 'oatu e fakahoha'a pea toki hoko atu ia ki he'ene poini. Ka ko 'eku lave pē au mei he tafa'aki 'e taha 'Eiki Sea ka ko u poupou pē au ko e hā e founa 'a e Feitu'u na ke fakatonutonu e ngaahi me'a ko ē pea fai. Ka ko u tokanga atu pē au tau fakatokanga'i mo e ki'i tafa'aki ko eni 'oku fiema'u pē mo e vakapuna ia ke 'omai ke fai 'aki e ngāue 'a e fonua mālō.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki ko u pehē 'oku fe'unga. Tongatapu 5. Ko ia, 'Eua 11 me'a hifo ki lalo. Koe'uhí ke tau ma'u pē 'a e laumālie 'oku tonu ke ma'u 'e he Fale ni ko 'etau fatongia ke tau sivisivi'i 'a e ngāue 'a e Pule'anga 'oku 'ikai ke tau 'i heni tautolu ke tau tu'utu'uni ki he Pule'anga 'a e me'a ke nau faí. Ko e ko e tafa'aki ia e Pule'anga 'oku nau pule nautolu ki ai pea 'oku 'i ai 'enua mafai fakatatau ki he laó. Ko e founa ngāue na'e fakahoko 'aki e fakatau ko e me'a ia 'oku tau sivisivi'i. Pea 'oku 'i ai pea mo e lao pea mo e ngaahi tu'utu'uni ngāue 'oku muimui ki ai e Pule'anga 'oku tau fua tautau e ngāue e Pule'anga 'aki e ngaahi tu'utu'uni ko ia pē na'a nau tuli pau ki he ngaahi tu'utu'uni mo e ngaahi laó. Na'a nau fai pau ki he lao 'oku 'i he malumalu 'o e kautaha 'a e Pule'anga pē 'ikai pē ko e Lao 'a e Kautaha 'a e *Company's Act* na'a nau faipau ki ai pē 'ikai. Ko e me'a ko ē ki he mafai e Pule'anga ke ne fakahoko ha ngāue ko e me'a pē ia e Pule'anga 'oku mafai ki ai. 'Oku tau fehu'ia e tafa'aki ko ia pē na'e fakaivia'i atu he patiseti pē 'ikai. Ka 'oku 'osi tali mai he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'a e ngaahi founa 'i he laó na'e malava ai 'a e fakatau ko eni.

Neongo pē ‘oku ke tui ki ai pē ‘ikai ‘oku kei ‘i ai pē totonu e Fale mo e Hou’eiki Fakafofonga ke nau hanga ‘o sivilisi’i e me’a ko ia. Ko e feitu’u ke fakahoko ki ai ‘a e fekumi ko ia ko e komiti. ‘A ia te u tukuhiho eni ki he komiti Hou’eiki fakakavenga’i ‘aki e komiti ke nau, ke hoko atu hono sivilisi’i e founga ngāue e Pule’anga.

Pea ko ena ‘oku ‘osi me’a mai ‘e he ‘Eiki Minisitā ko ē Fefakatau’aki ‘oku ‘i ai e lao ia ‘oku nau taliui ki ai fekau’aki pea mo e malu ko eni ‘a e *information* pea mo e ngaahi fakamatalá. Sai mahino ia ‘oku ‘i ai mo e Lao ia ‘a e Fale Alea ke tali ui mai ‘a e ngaahi ngāue ko ē Pule’anga ko e ‘uhinga ia ‘oku kehekehe ai e Lao ko ē ki he *Public Enterprise* mo e Lao ko ē he ‘ū Kautaha he ‘oku ‘i ai e totonu ia e ‘ū kautaha mou manatu’i Hou’eiki na’e ‘osi fakahā mai he tohi ko eni ‘oku ‘i ai mo e *shareholder* ia ‘e taha ‘oku ‘ikai ko e Pule’anga ...

<009>

Taimi: 1125 – 1130

‘Eiki Sea: ... ‘Oku ‘i ai mo e totonu ia e *shareholder* ko iá ke malu ‘a e ngaahi fakamatala fakapa’anga ‘anautolu. Neongo iá ko e *shareholder* lahi tahá ko e Pule’angá. ‘I he’ene pehē ka tu’utu’uni e lahi e kau *shareholder* ke tukuange ha fakamatala ‘oku ‘atā ia. Ka tau muimui pe he founga Hou’eiki. ‘A ia ko ‘eku fale’i atu pe eni ki he kōmití, ‘e fiema’u ke mou kole tohi, ke mou tohi kole ki he kau Talēkitá neongo ko e kau Minisitā. Ka mou manatu’i ‘oku ‘i he malumalu ia e Lao ‘okú ne hanga ‘o malu’i nautolu.

‘Oku ‘i ai e mafai ‘i he kau Talēkitá neongo ko e Hou’eiki Minisitā ‘i he malumalu e Lao ‘ū kautahá ‘okú ne malu’i nautolu. Fiema’u ke nau ‘uluaki tukuange mai faka’atā ‘a e fakamatalá kimu’a pea mou toki lava ‘o ma’u ‘e he komiti. ‘A ē na’e ‘osi fakamatala atu ko ē ‘e he ‘Eiki Minisitā.

Ua ki ai kapau ‘oku mou ta’efiemālie, Fakamaau’angá pe ke nau hanga ‘o tukuange mai e ngaahi fakamatala ko iá ‘o kapau ‘e ‘ikai ke hanga ‘e he kau Talēkitá. ‘A ia ko e kau Minisitā pe ‘o faka’atā mai e ngaahi fakamatala ‘oku fiema’u ‘e he komiti. Ko ‘etau ngāué Hou’eiki ‘oku tau muimui pe he founga ‘oku tuku mai ‘e he Lao pea mo ‘etau Tohi Tu’utu’uni. Ka ko u tui ‘e ‘ikai ke tau ‘o veteki heni ko e ‘uhinga ia na’e fa’u ai e komiti.

Ko e ngaahi fehu’i mahu’inga eni fiema’u ke ‘omai ha tali ki ai ka ‘oku ‘i ai e taimi mo e feitu’u ke ‘omai e ngaahi talí Hou’eiki. Tukuange e komiti ke lele e ngāué, fai e faka’eke’eke ko eni, mou toki lipooti kakato mai he maau mo mā’opo’opo homou ngāué. ‘Eua 11

Tokanga ko e Lulutai ko e kautaha taautaha ‘a e kau Minisita

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki kae ‘oatu pe ki’i kole fakama’ala’ala ko eni meí he ‘Eiki Minisitā ko ē ‘o e Potungāue Leipá. ‘Oku pehē ‘e he ‘Atita Senialé ia ‘i he’ene fakamatalá, ko e *Public Enterprise* e Lulutai pea ne toe pehē ‘i he’ene fakamatala ‘e taha. Mei he’ene fakamatala pa’angá pe ‘o e 2022, ko e *Public Company*. Ka ‘oku pehē ‘e he Pule’angá ia ‘ikai ko ia ia. ‘A ia ko e fehu’i leva pe ko e hā leva ‘a e tu’unga fakakautaha ia ko eni. Ko e kautaha taautaha pe eni ia ‘a e kau Minisitā, ‘i he Lao Kautahá. He ko ē ‘oku talamai ‘e he

‘Eiki Palēmia: Sea fakatonutonu atu

Taniela Fusimālohi: ‘Atita Senialé ia

‘Eiki Palēmia: Fu’u ngali vale ‘aupito e ngaahi fokotu’u fakakaukau ‘a e Fakafofongá ‘oku pehē ‘oku ‘i ai ha

Taniela Fusimālohi: Sea kātaki ko eni kapau te mou vakai pe kihe

‘Eiki Palēmia: Kautaha taautaha ‘a ha kau Minisitā

Taniela Fusimālohi: Peesi 48 mo e 49

‘Eiki Palēmia: ‘A ia ko ho tukuaki’i ia ko e Kautaha Taautaha ‘a e ‘Eiki Minisitā.

Taniela Fusimālohi: Ko ‘etau tohi pe ko ē

‘Eiki Palēmia: ‘E Fakafofonga ko ‘eku ‘eke hanga tonu atu, ko ho tukuaki’i mautilo ko ‘emau kautaha fakafu’ituitui? ‘Ai mai pe ke mahino ke ‘asi he lēkootí.

Taniela Fusimālohi: Ko e fehu’í ia ‘e Sea he pongipongi ní.

‘Eiki Palēmia: Ko ho fehu’i pe ko ho tukuaki’i

Taniela Fusimālohi: Ko e fehu’í Sea

‘Eiki Palēmia: Ke mahino

Taniela Fusimālohi: ‘Oku tu’u leva ‘i fē ‘a e kautaha ko ení. Ko e fehu’í ia ‘o ngāue’aki ‘a e

‘Eiki Palēmia: ‘A ia ‘oku ‘ikai ko ho tukuaki’i

Taniela Fusimālohi: Pa’anga Tukupau e fonuá ki he kautaha ‘oku ‘ikai

‘Eiki Palēmia: Sea ko ‘eku ‘ai pe ‘e au ke

Taniela Fusimālohi: Ke mahino hono

‘Eiki Sea: ‘Eua 11, ko e tali ki ho’o fehu’í ko e *Public Information*, ‘a e tali ko ē ki ho’o fehu’í. Te u lava ‘e au ‘o ‘oatu e talí, kapau te ke kumi e lesisita ko ē ‘ū kautahá ‘oku hā ai e kau Talēkitá, ko e Hou’eiki Minisitā e Kapinetí pea mo e *shareholder*. ‘A ia ko e *owner* ia e kautahá ko e Pule’anga Tongá.

Taniela Fusimālohi: Ko ia Sea ka ko e fo’i me’a ‘oku fepakí ko e talamai he ‘Atita Senialé ia he’ene ‘atitá ko e kautaha eni ia ‘a e Pule’angá *Public Company*. Peá ne toe pehē pē ‘i he līpooti tatau ko e *Public Enterprise*. Ko e me’a ia ko u *confuse* ai, ko e hā ‘oku ha’u ai e fai sivi ‘a e Pule’angá ko e ‘Atita Senialé

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ‘ikai ko e ‘ai līpooti ko ení Sea ke fai ha sio ki ai

Taniela Fusimālohi: ‘O talamai e me’a kehe, kae fakahā mai e me’a kehe ia kiate kitautolu

‘Eiki Palēmia: He ‘okú ne lau mai ‘e ia meí he me’a ‘oku ‘ikai ke mau sio mautolu ki ai Sea kātaki fakamolemole.

Taniela Fusimālohi: Ko e peesi 48 mo e 49 ‘o e tohi ko ē, *Financial Statement*

‘Eiki Palēmia: ‘o e *document* fe’ia.

Taniela Fusimālohi: ‘O e ‘aho 30 Sune 2022 ‘oku hā pe ai

‘Eiki Palēmia: ‘Oku ‘ikai ke ‘i ai ha’amau lēkooti ‘amautolu ai ‘e taha ai Sea

Taniela Fusimālohi: Ko e ngaahi tohi ko ē Sea ‘oku ‘osi me’a mai, tau ngāue’aki ē

‘Eiki Palēmia: Ko e me’a ia ko ē ‘oku tuku atu ai Sea he ka ‘ikai te tau ‘alu ki he kōmití

Taniela Fusimālohi: Ko e naunau, pea ko ‘eku fakafoki eni ko ē ki he naunau

‘Eiki Palēmia: Ko e ‘atungá eni ‘a e mole e taimi ho Falé Sea

Taniela Fusimālohi: ‘A e me’a ko ē ‘oku talamai ‘e he ‘Atita Senialé, ko ‘eku fehu’í ia

‘Eiki Palēmia: He ko e ‘uhingá ‘oku mahino pe

‘Eiki Sea: ‘Eua 11, ‘Eua 11 ‘e ‘ikai te ke lava ‘e koe ia ‘o fakaloto’i e Pule’angá ke liliu ‘enau talí ko ē ‘oku ‘osi mahino ia. Ka na u ‘osi ‘oatu ‘e au ia e fakamatala ‘oku ‘asi he *public information domain* ki he ‘ū lesisita ko ē e ‘ū kautahá. Kapau ‘oku ‘i ai ha’o fehu’i fekau’aki pea mo e lipooti e ‘Atitá. Ko e feitu’u ke ‘ave ki ai e fehu’i ko iá ko e ‘Atitá. Te u ‘ave ho fehu’i koe’uhí ‘oku ‘i he malumalu ‘a e ‘Ofisi e Seá pea mo e Fale Aleá ‘a e ‘Atitá.

Taniela Fusimālohi: Sea kapau

‘Eiki Sea: Ke toki ‘oatu ha’ane tali ‘i ha’ane tohi ‘amui

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea kapau ko ha kautaha taautaha ia pea fakafoki ia mai e tukuhau ia ‘a e kakaí ki he Pule’angá, mālō Sea.

Tui Tongatapu 7 na’e ‘ikai fou he founa ngāue fakatau mai vakapuna Lulutai

Paula Piveni Piukala: Sea, ko u tui ‘oku tau mo’utafu’ua kātoa pē. Pea ko u kole atú ke ‘ai mu’a ke tali mai e ngaahi fehu’i ko ení ki he’emau puputu’ú. He na’e ‘osi ‘i ai e fakatau fakavavevave pehé ni ‘a e vaka ko e ui ko e ‘Asika. ‘Ikai ke fou he founa ngāue, ‘ikai ke fou, ko u fie ‘ohake ‘a e me’a ko ení Sea ke ke hanga ‘o fakatokanga’i.

Na’e tufa ‘a e Tohi Fokotu’u ko ení ...

<010>

Taimi: 1130-1135

Paula Pīveni Piukala: ... he uike kuo ‘osi, totongi faka’osi ‘a e fo’i fakatau vaka ko eni ‘aneafi pē Sea, ‘a ia na’e tēpile aí. Na’e ‘osi *aware* pē ‘a e Pule’anga ‘oku ‘i ai ‘a e hoha’a mei he Fale ni ka nau hokohoko pē.

‘Eiki Palēmia: Sea ko e me’a eni ‘e hoko ko ē ‘i he ‘ikai ko ē ke tau ‘ave ā ki he komiti te tau tipeiti. Ko e ‘aho 2 eni na’e ‘osi fai ai ...

Paula Pīveni Piukala: Sea ‘ikai ke ‘ave pē ki he komiti, kae ‘ave pē ki he Fakamaau’anga kae tukuange ko hotau fatongia ke ‘ohake ‘a e hoha’a ko eni.

‘Eiki Palēmia: Ke ‘ave ki he Fakamaau’anga Fakafofonga, hā fua ‘a e toutou fakamanamana pea ke ‘alu ‘ave ki he Fakamaau’anga. He ‘oku ‘ikai ke mahino ‘emaui me’a ‘amautolu fakalao.

Paula Pīveni Piukala: Talanoa mai koe he poini kae tuku ho’o hangē ha leka.

‘Eiki Palēmia: Ko koe ‘oku hangē ha leka ‘o hangē pē ko e, vilo ai pē ki he Fakamaau’anga...

Paula Pīveni Piukala: Sea ko e kupu 3 ko ē *Public Enterprise* ...

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eiki Palēmia. Tongatapu 7 fakama’ala’ala ange pē ko e hā ho’o fehu’i.

Tokanga ‘oku pule’i he kupu 3 Lao Ngaahi Pisinisi Pule’anga ngaahi pisinisi kotoa Pule’anga

Paula Pīveni Piukala: Ko e kupu 3 ko ē ‘a e *Public Enterprise* ko ‘eku ‘eke he ko hono fakalea ‘oku pehē ni, kuo pau ke pule’i ‘e he lao ni ‘a e ngaahi pisinisi kotoa pē ‘a e Pule’anga. Ko e pisinisi eni ‘a hai eni, ‘a e Lulutai? Kupu 3 eni, ko ‘eku fehu’i, pisinisi eni ‘a hai kapau ‘oku ‘ikai ko e pisinisi ‘a e Pule’anga? Ko e fakalea ko ē kupu 3, kupu si’i 2, kuo pau ke pule’i ‘e he lao ni ‘a e ngaahi pisinisi kotoa pē ‘a e Pule’anga.

Fakatonutonu Pule’anga ko e Lulutai ‘oku ‘ikai ko ha kautaha pisinisi e Pule’anga

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu Sea, Mahalo ko e me’a ko eni Sea, ‘oku ‘uluaki ‘oku ‘asi pē ia ‘i he Tohi Fehu’i ko ē ‘a e Fakafofonga ‘oku ‘ikai ko ha pisinisi eni ia ‘a e Pule’anga ‘a e Lulutai. He tohi pē ko eni ko ē ‘a e talanoa, ua, na’a ke hanga ‘e Sea ‘o ‘omai ‘a e fakatonutonu, mei he faka’uhinga leá, ko e kautaha ko e kautaha ‘a e Pule’anga.

Ko e ngaahi pisinisi ‘a e Pule’anga, ko e ngaahi pisinisi ‘a e Pule’anga, ko e *Public Enterprises*, ko e kautaha ko e *company*, ko e kautaha ‘a e Lulutai, ‘oku ‘ikai ko ha *Public Enterprise*, pea ‘oku ‘ikai ke *apply* ki ai ‘a e kupu 3 ia Sea, mālō.

Paula Pīveni Piukala: Sea te’eki ai ke ‘i ai ha kautaha ‘i Tonga ni, ‘e fakalele kautaha pē ‘o lelelele noa’ia pē, talu hono fokotu’u ‘a e lao ko eni he 2023, *Public Enterprise*. Pea ‘osi fakalea pē ai kuo pau ke pule’i ‘e he lao ni, ‘a e ngaahi pisinisi kotoa pē ‘a e Pule’anga. Pea ‘oku ‘osi hanga ‘e he, hanga ‘e he kupu 14 ‘o ‘omai ‘a e *pathway*, ko e ‘osi pē hono fokotu’u ...

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu Sea.

‘Eiki Sea: Fakatonutonu Tongatapu 7, me’a mai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Ko ‘eku fakatonutonu atu pē he ko e Tohi Fehu’i ko ē ‘a e Fakafofonga ‘oku ne ‘osi talamai pē ‘e ia ko e Kautaha Lulutai, na’e ‘ikai ke ne talamai ‘e ia ko e pisinisi eni he ‘oku ‘ikai ko ha Kautaha Pisinisi ‘a e Pule’anga, mālō Sea.

Paula Pīveni Piukala: Sea ko ‘eku talanoa atu au he lao, tukuange ‘eku fakakaukau mo ‘eku faitohe, me’a kehe ia, talanoa au ‘i he lao.

‘Eiki Sea: Kalake, to’o hake ange kupu ‘oku fika 3.

Paula Pīveni Piukala: Ko e lao ‘oku pehē mai pule’i ‘e he lao ni ‘a e pisinisi kotoa pē, ko e toe hā hono toe fakatonutonu.

‘Eiki Sea: Kupu 3 ‘o e Lao ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga. ‘E malava pē ke tau tō kehekehe ‘i he faka’uhinga ko ē hono lau ‘o e kupu 3 kupu si’i 2 ‘i he’ene faka-Tonga, koe’uhi he ‘oku ‘ikai ke ne hanga ‘o faikehekehe’i ‘a e ngaahi pisinisi ko ē e Pule’anga *Public Enterprise* pea mo e pisinisi ‘i he Lao ko eni ‘u Pisinisi, *Business Act*.

Paula Pīveni Piukala: Sea ‘oku ou kole atu ke toe hulu’i mai mo e kupu 6 kupu si’i, ‘ikai ko e kupu 6 pē, ka lau ia ‘o fetaulaki ...

‘Eiki Sea: Tongatapu 7 ‘oku mahino ange ‘a e faka-Pālangi ‘oku ‘asi ai ‘a e *all Public Enterprise are being subject to this Act*. ‘Oku ‘uhinga pē kupu 3 kupu si’i 2 ia ki he ‘u lao ko ē ‘oku ‘i he malumalu ko eni ‘a e Lao ‘a e ‘u Kautaha ‘a e Pule’anga ‘a ia ‘oku lisi ‘i he *schedule*.

Paula Pīveni Piukala: Sea ko ‘eku kole atu ki he kalake ke toe ki’i sio hifo ‘i he kupu 6 kupu si’i 1.

‘Eiki Palēmia: ‘E Sea ‘a fē nai ke tau fai ki ha tu’utu’uni ‘a e Feitu’u na tau ‘osi a’u mai ki hē pea ‘omai ‘a e tohi fakamahino’i mai pea ke tau ...

Paula Pīveni Piukala: ‘Oku mahu’inga pē Sea ke tau talanoa ke maama, maama ‘a e fonua maama ‘a e Fale ni.

‘Eiki Palēmia: He ‘ikai pē ke fiemālie ki ai ‘a e Fakafofonga ni ia ha taimi, ‘oku hangē eni ia ‘oku mau nofo mautolu ‘o ta’eoli’ia he toe lele mai ki he Fale ni he ‘oku hangē ‘oku pule’i pē ‘e ia ‘a e ‘alu ‘a ‘etau ‘asenita. Ke faitu’utu’uni koe, toe foki pē ia ki ai, faitu’utu’uni koe toe foki pē ia ki ai, ‘ai pea pehē ‘oku makehe ia mei he toenga ‘o kitautolu.

Paula Pīveni Piukala: Sea ko e tukuaki’i mamafa ia ‘oku fai ‘e he Palēmia ki he Feitu’u na Sea, ‘oku ou fokotu’u atu ‘oku ‘ikai ke fe’unga ke ne fai ‘a e tukuaki’i ko ia. Ko ‘etau talanoa pē eni ‘i he *issue* ‘i he’etau hoha’a kātoa pē he pongipongi ni ...

‘Eiki Palēmia: Ko e fehu’i eni Sea kātaki.

Paula Pīveni Piukala: ... ‘o ‘ilo kuo fakatau ‘aki ‘a e 6.5 miliona ...

‘Eiki Palēmia: ... na’a ke tu’utu’uni ‘osi ‘alu kātoa ‘a e ‘u me’a ni ki he Komiti Fili, ‘io, na’a ke ‘osi tu’utu’uni ki ai. Na’a ke ‘osi tu’utu’uni ko e *Public Enterprise* ‘oku ‘asi he *schedule*,

‘io, kae ‘osi ko ia ‘oku toe foki pē ia ki ai. Ko e ‘uhinga ia ‘eku fakafehu’i ‘anenai, he ‘ikai ke fiamālie ia ki ai.

‘Eiki Sea: ‘E Tongatapu 7, ‘oku ou tali ‘a e fakatonutonu ‘a e ‘Eiki Palēmia, ‘oku, na’a ku ‘osi tu’utu’uni ki he me’a ko eni pea ‘oku ‘i ai ‘ene mo’oni. Kapau ‘oku mou fifili ki ai, mou me’a atu ‘o lau ‘a e *Hansard*, he ko e me’a tatau pē eni ‘oku tau ‘osi talanoa ki ai. ‘Ikai ke toe ‘i ai ha taimi Hou’eiki...

<005>

Taimi: 1135-1140

‘Eiki Sea: ...Hou’eiki tau hoko atu ki he fika 5 ‘etau ‘asenita ‘a ia ko e toenga ‘etau ngāue ‘oku ‘i he Komiti Kakato mou fakatokanga’i Hou’eiki ko e Sea e Komiti Kakato ‘oku lolotonga tengetange poaki mai te u fakanofu heni ‘a e Tongatapu 1 ke le’ole’o he Sea e Komiti Kakato nounou ‘etau taimi koe’uhí na’a tau ‘osi tali ‘aneuhu ke toloi e Fale he 12:00 toe e miniti ‘e 40.

‘Eiki Palēmia: Sea na’a kuo taimi ai leva ke tau ki’i mālōlō ai leva kapau ‘oku faingamālie pē he ‘oku lahi pe mo e ngaahi ngāue ‘a e ngaahi komiti ki’i toe miniti ‘e 10, 20 ko eni pea mo e taimi ‘ilo ai e Hou’eiki ko u tui mahalo na’a fakafaingamālie’i pe ki he ngāue ‘a e Komiti Kakato he hoko mai ko ena ‘a e *session* hokó mālō Sea.

‘Eiki Sea: Ko u tui pe mahalo ‘oku ta’omia he Feitu’u na ‘Eiki Palēmia na’a tau tali ‘etautolu ‘a e pālōti ‘aneuhu ke toki mālōlō pe Fale he 12:00. Ka ‘oku faingamālie pe Hou’eiki kapau ‘oku mou fie faofao ‘i tu’a ke mou me’a atu.

Ka ko u kole atu ke tauhi pe ‘etau *quorum* kapau ‘oku mou fie me’a kitu’a kae fakapapau’i pē ‘oku ma’u pe ‘etau *quorum* kimu’a pea mou toki me’a kitu’a. Tongatapu 1 tau liliu ‘o Fale Alea ‘i he 12:00 koe’uhí ke u toloi e Fale ki ‘apongipongi ka tau hoko atu ki he toenga ‘etau ngāue liliu ki he Komiti Kakato.

(Liliu ‘o Komiti Kakato pea me’a mai e Sea Le’ole’o e Komiti Kakato ki hono me’a’anga)

Me’a e Sea Le’ole’o Komiti Kakato

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Tapu mo e ‘Eiki Sea e Fale Alea pehē ‘eku fakatapu ki he ‘Eiki Tokoni Palēmia fakatapu ki he Tama Pilinisi pea mo e Hou’eiki Fakafofonga e kau Nōpele, fakatapu ki he kau Fakafofonga e Kakai. Ko u tui pe Komiti Kakato ‘oku mou me’a hifo pe ki he ‘asenita ‘a ē fika 5 ‘osi mahino pe ia. ‘A ia ‘oku tau muimui ki ai ‘i he fakataha ‘a e Komiti Kakato. ‘A ia ko e 5.1 ko e Lipooti Fika 1/2023 ‘o e Komiti Tu’uma’u ki he Lao mo e Komiti Tu’uma’u ki he Ngoue Fekau’aki mo e Ngaahi Tu’utu’uni Fika 3/2023 ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni ki hono Pule’i ‘o e Faama Ika ‘o e 2020.

‘Oku ou lave’i pe ‘oku ‘ikai ke ‘i heni ‘a e ‘Eiki Minisitā Le’ole’o he Toutai ka ‘oku pau ko eni ‘e fakahoko mai pē he Tokoni Palēmia pea ko u tui pe ‘oku toe faingamālie pe ‘oku me’a heni ‘a e Fakafofonga ‘Eua 11 ‘a ia na’e sea ‘i he ongo komiti fakatahataha ko eni ko e Komiti Lao mo e Komiti Toutai ‘i he Fokotu’utu’uni Lao ko eni. ‘Eiki Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea tapu mo e Pilinisi mo e Fakafofonga e Hou’eiki Nōpele tapu foki ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘a e Kakai pehē ki he ‘Eiki Palēmia

mo e... Ko e kole pe Sea na'a lava 'o 'omai pe mu'a 'a e ongo *item* ko eni 'e ua felāve'i pe mo e toutai. Ko e 'ofisa pe eni mei he toutai ka na'e 'osi faipē foki 'a e ngāue 'a e komiti na'e kau pe ai mo e motu'a ni mo e Sea ke fakahoko atu pe mu'a e Sea ke fakahoko fakataha pe ongo tu'utu'uni ko eni mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko e fokotu'u ē mei he Tokoni Palēmia, ko u tui pe 'oku mahino pe 'a e ongo Lao ko eni 'o tautautefito pe sai pe ko e Fakafofonga 'Eua eni. 'A ia ko ho'omou kole ke alea'i fakataha pe 'a eni 'i he 5.1 mo e 5.2. Pea ko u tui lahi pe 'e Hou'eiki ko e fakataha 'e ua ko eni ko e ongo fakataha na'e fakahoko ko eni na'e Sea ai 'a e Fakafofonga 'Eua 11 na'e 'osi kakato mai pē 'a e kau 'ofisa ma'olunga mei he potungāue kae pehē ki he 'Ateni Seniale pea toe 'i ai pe mo e tokoni mei he 'Ateni Seniale na'a nau kau kotoa mai ki he fakataha ko eni 'a eni ko eni 'oku fakamā'opo'opo mai e lipooti ko eni 'a eni 'oku 'omai ko eni ko u tui 'oku 'osi fakaa'u atu kia moutolu. Fakafofonga 'Eua 11.

Me'a fakama'ala'ala Lipooti Fika 1/2023 Komiti Tu'uma'u ki he Lao & Komiti Ngoue

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea kae fai pē ha ki'i fakamatala nounou pe ki he ongo Lao ni mo e ngāue na'e fai ki ai 'e he komiti pea 'oku ou tui 'oku faingamālie pe ia ke tau sio fakataha ki ai 'o kamata'aki 'a e Lao ko eni ki he Lao 1 'a ia ko e Lao eni 'e ua. Ko e Lao ki he Faama Ika 'a ia ko e ngaahi Tu'utu'uni, pea mo e ngaahi Tu'utu'uni ki he ...

<007>

Taimi: 1140-1145

Taniela Fusimālohi : ,, laiseni 'a e ngaahi vaka toutai. Na'e 'omai foki eni he kamata'anga 'o e ta'u 'e he 'Eiki Minisitā Le'ole'o ko ia ki he Toutai ke fai ha sio ki ai.

Ko e 'uluaki ko e Lao ko eni ngaahi Tu'utu'uni Fakaangaanga ko ē ki he Faama Ika na'e 'omai koe'uhi ko e Tu'utu'uni ko ia 'oku ngāue'aki 'e he Lao ko e Tu'utu'uni ia 'o e 2008. Pea 'oku lahi foki 'a e ngaahi liliu ia 'i he fakalalakaka ko eni 'o e tafa'aki ko eni ki he faama ika pea 'oku faka'amu ai 'a e Potungāue ia ke ki'i 'ai ange Tu'utu'uni 'o 'omai ke toe hoa ange mo e fakalalakaka ko ia 'oku 'i ai he 'aho ni. He 'oku kau ai 'ikai ke ngata pē 'i hono 'omai pea mo hono laiseni pea mo hono 'omai fakalotofonua 'o e me'a mo'ui 'o e vai, pea 'oku toe kau pē foki ki ai mo hono ngaahi pē ko hono *process*. Pea kau ai pea mo hono uta atu ki tu'apule'anga. Pea 'oku 'i ai 'a e faka'amu ia ke hōhoa mālie 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni mo e fakalalakaka.

'Oku 'i ai pē foki mo 'enau palani 'anautolu fakalalakaka ki he faama ika pea 'oku malu 'aupito pē palani ko ia he ko e palani ngāue ia ka 'oku faka'amu pē 'a e Potungāue ia ke 'i ai ha lao ke ne hanga 'o fakamalumu lelei 'a e ngāue 'a e Potungāue 'e fai. Ko ia na'e 'i ai 'a e ngaahi fakataha 'e 4 'a e Kōmiti na'e fai pea 'oku hā atu pē ia 'i he lipooti 'i he ngaahi māhina mai ko eni kuo 'osi 'o faka'osi mai ki 'Akosi. Pea 'oku hā atu pē 'i he lipooti 'a e ngaahi fakatonutonu na'e fai, pea ko u tui Sea ko e ngaahi me'a mahu'inge eni ia 'i he fo'i Lao Tu'utu'uni ko eni, ko e kupu 10 'oku hā mahino pē ai 'e hanga 'e he Minisitā 'o fakangofua ke hū mai mei muli 'a e me'a mo'ui ko ia 'i he vai.

'Oku mahino foki ko e me'a mo'ui ko ia 'i he vai kau ai pē foki hano faama'i 'o ngāue'aki 'a e tahi. Ko e kupu 11 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni ia ai ki he ika muli ke hū mai ki Tonga ni. Ka ko

e toenga ko ia 'o e ngaahi Tu'utu'uni 'oku tuku ki he *CEO* pea mo e Potungāue ke ne fakahoko 'a e ngāue ko ē ko ē ki he me'a 'oku hoko fakalotofonua ki hono 'oange 'o e laiseni ke fai e faama, ko e founa faama, mo hono fakatupu kau ai pea mo hono hū atu. Kau ai mo e laiseni 'a ia ko e kupu 12 ia mo e 13. 'I he kupu 14 - 18 ko e laiseni ia 'o e ngaahi fale ko ē 'e ngaohi ai ha fa'ahinga me'a ke hū atu ki tu'apule'anga koe'uhi ko e ngaahi faama ko eni. Pea 'oku kau ai pea mo hono fakafo'ou 'o e laiseni, Pea 'ikai ke ngata ai, ka 'oku 'i ai e kupu mahu'inga ai. Ko e Kupu 32 ke mou me'a ki ai, ko e taimi ko ia 'oku ta'efiemālie ai ha taha 'i ha fai tu'utu'uni 'a e *CEO* pē ko e Minisitā pea 'oku ai ha founa lelei mo 'oange hano taimi ke fai ai ha tali ke fakanonga ha ngaahi lāunga 'oku fakahoko mai mei ha taha ko e 'ikai ke fiemālie ki ha tu'utu'uni na'e fai.

Ko e Lao ko ē hono 2 'oku fekau'aki ia pea mo hono laiseni ko ē 'o e ngaahi vaka toutai, pea kau ai pea mo e ngaahi vaka ko ia mei muli. Ko e Lao ko eni na'e fakataha'i fakataha pē ia 'e he Kōmiti mo e Lao ko eni kimu'a.

Māteni Tapueluelu : Sea ki'i kole atu pē Sea ki'i me'a ko eni. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea pehē ki he 'Eiki Palēmia mo e Kōmiti Kakato Sea. Ko hono 'uhinga pē ko e kole ko ia na'e fakahoko ko ē 'e he 'Eiki Tokoni Palēmia ke fakataha'i pē mu'a 'a e ongo Lao ki he Faama Ika pea mo e Laiseni ki he Toutai. Ko 'eku kole Sea ke kātaki pē mu'a kae lava ke 'ai kehekehe'i pē. Neongo pē ko e ongo Lao Toutai 'Eiki Sea ka ko e ongo Lao eni ia 'oku lalahi pea ko 'eku kole ko hono 'uhinga pē 'e faingofua ange pea vave ka tau 'alu tahataha 'o lele'i e me'a ko eni kuo 'osi me'a mai ai e Sea ke 'osi mu'a ia. 'Oku 'i ai e fanga ki'i fehu'i 'oku mau loto ke fakama'ala'ala pē pea mahalo 'e vave ange ia hono nusi Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō mu'a Tongatapu 4. Ko e me'a ko eni 'oku lolotonga me'a ki ai 'a 'Eua 11 ko ia ko e 5.1 ia.. Ko ia 'Eua 11?
Taniela Fusimālohi : Ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato : 'Oku 'ikai ke pehē kuo fe'unu'aki holo ia 'i he 5.1 mo e 5.2

Taniela Fusimālohi : Ko ia Sea ko e lipooti ia 'o e 5.1 ki he Lao ko ia ki he Faama Ika. Pea kapau 'oku pehē 'e he Feitu'ú na ia ke tau lele 'i he Lao ko ia. Ko hono mo'oni pē foki 'ona ia na'e lahi 'aupito 'a e ngaahi fakatonutonu na'e fai hangē pē ko e lipooti ko ia na'a ku 'oatu. Ka 'i he taimi tatau hangē ko e ngaahi me'a lalahi ko eni ko ē na'a ku 'uhinga atu ki ai, na'a 'oku 'i ai pē ha faka'amu 'a e kau Fakafofonga ia ke fai ha fakafehu'i 'o e ngaahi kupu ko eni. Ko e me'a mahu'inga 'e 2 ia ko eni 'oku kehekehe pē. Ko e ngaahi vaka ē ka ko e faama ē. Ko e faamā foki 'oku ki'i mamafa ange koe'uhi ko e me'a mo'ui 'oku 'omai ke fakaili 'i Tonga ni 'o ngaohi 'o hū atu ki tu'apule'anga. Pea 'oku 'osi 'i ai pē ngaahi...

<008>

Taimi: 1145-1150

Taniela Fusimālohi: ... me'a 'oku tau fanongo ai 'i he ngāue, 'i he ngaahi feitu'u kehekehe ngāue hala 'aki 'a e me'a ko eni kae tuku atu pē ki he Feitu'u na pē ko e hā pē te tau hoko atu ai pē ai ki he fo'i lao pea tau, hoko ua atu ai pē kau toki fai atu 'e au ha lipooti.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Kuo 'osi maau ho fehu'i 'e Tongatapu 4? Fehu'i mai ai pē 'i he 5.1 ...

Taniela Fusimālohi: Mālō Sea.

Tokanga Tongatapu 4 ki he to’o mafai mei he CEO ‘ave ki he minisita felāve’i mo e Laiseni Fakalalakaka Faama Ika

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na Sea kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato kae ‘oatu mu’a ha ki’i fehu’i nounou Sea fekau’aki pea mo e mo e Tu’utu’uni ko eni ki hono Pule’i ‘o e Faama Ika. Pea ‘oku ou fakamālō Sea ki he ngāue kuo fakahoko he komiti mo e lipooti ko eni ‘oku ‘omai ka ko u fie taki homou tokanga ki he peesi 16 konga 3 Laiseni Fakalalakaka Faama Ika.

Ko u tui pē Sea ‘e ‘i ai ha ‘uhinga lelei ‘e ‘e tokoni mai ai ka ko e ‘oku ‘i ai e ngaahi liliu hangē ko ia ko e me’a ‘a e Sea ‘o e Komiti na’e fakahoko ki he tu’utu’uni ko eni ‘i hono ‘omai hangē ko ia ko ‘ene hā ‘i he kupu 6 Tohi Kole ki ha Laiseni Fakalalakaka Faama Ika, kupu 6.

‘A ia ‘oku hā heni Sea na’e ‘i ai e liliu pea ko ‘eku kole ke tokoni mai ‘o fakama’ala’ala ‘a e liliu ko eni ‘i hono to’o ‘a e tohi kole mei he CEO ‘o ‘ave ki he Minisitā Sea. ‘A ia ko e ‘uluaki ko e ‘uluaki ‘omi ko ia ‘a e ‘a e lao mo e toe tu’utu’uni ko eni *Regulation* ko e tohi kole na’e ‘ave ki he CEO pea ko ‘ene foki mai ko eni ‘oku liliu ia ki he Minisitā.

Ko u tokanga pē Sea ko e ‘uhinga ko e ngafa kehekehe ko ia ‘o e Minisitā mo e CEO pē ‘e lava nai ke, pē fakamatala mai e ‘uhinga ‘oku tau anga foki ko e Minisitā ko ia ‘oku ne tokanga’i e *policy*, lao patiseti mo e ‘esitimet. Pea ko e CEO ‘oku natula ia ki he ngāue *operation* ko ‘ene hā ko eni ‘i he kupu (6) kupu (2) ‘Eiki Sea kuo pau ha tohi kole ke laiseni fakalalakaka faama ika ke (a) fakahoko ‘o fakatatau mo e ngaahi tu’utu’uni ‘i he laó pea ‘oatu ia ki he Minisitā. Pea ‘oatu pea ko e (b) ‘oatu fakataha mo e totongi kuo fakamahino ‘i he tēpile 2.

‘A ia ko e ko e kole ‘oku ‘ave ki he Minisitā pea ‘ave mo e pa’anga ‘o fakatatau ki he Tēpile 2 ‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ia ‘eku kole fakama’ala’ala ko e hā nai ‘oku to’o ai mei he CEO ‘o ‘ave ki he Minisitā ‘a e me’a ‘oku kaunga ki he totongi pa’anga he ‘oku tau angamaheni ko e CEO ia ‘oku ne hanga ‘o *handle* e ‘ū me’a pehē me’a ki he pa’anga ‘oku ‘i ai ‘a e founa ngāue ki ai mo e ‘iuniti ‘oku nau tokanga’i e pa’anga ke fakah. Ka ko eni ‘oku ‘alu hangatonu ki he Tēpile ‘a e Minisitā Hou’eiki ‘oku ou fokotu’u atu kau eni ia ha ki’i fo’i fokotu’utu’u fonu ‘ahi’ahi lahi ‘aupito ‘aupito pea ko u kole ke ‘omai angé ha fakama’ala’ala Sea ko e hā nai e ‘uhinga na’e fai ai e liliu ko eni he ‘oku ‘ikai ke angamaheni pea mo e ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ko u tui ‘oku mahino pē fehu’i ‘Eiki Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ko ia. Tapu mo e Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato. ‘Eiki Sea ko hono fakamā’opo’opo ia ‘o e ‘ū ngāue ko eni ‘o ‘ave ki ai ko e ngāue kātoa hake ko ē mei lalo ki he tohi kole mo e me’a, fai ‘aki ‘e ia ‘i he lēvolo ko ē kau taki ‘o e potungāue ‘o ‘alu hake ki he CEO pea ‘oange leva ‘a e *discretion* ki he fakahoko ia ‘o fakataha pē ki he Minisitā ‘Eiki Sea. Ka ko e ngāue kātoa ‘oku fakahoko hake ia ‘e he kau ngāue mei lalo kae faingofua pē ko e hā e tu’utu’uni mo e *recommendation* ‘e fai ia mei he CEO mo e kau ngāue Sea, mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō ko ‘eku, ko e tali ē. ‘Io Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Sea ko u fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā Lao ‘i he ‘i he fakamalanga kuo ‘omai ka ko ‘eku fokotu’u Sea ko e ‘uhinga ‘oku me’a mai ‘a e ‘a e Minisitā Lao ko e ko e kole

mo e ngaahi ngāue ko ia ‘a ia tau pehē ko e *application*. ‘Oku ngāue ki ai ‘a e kau ngāue kehekehe ‘a e potungāue pea toki ‘ohake ki he ‘Eiki Minisitā. Fēfē 'Eiki Sea ke kau ai ‘a e totongí? ‘Oatu fakataha mo e totongí ke ‘ave ki he kau ngāue pea fakapapau’i e *CEO* ‘oku totongí e me’a ko ia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Fai kātoa ia ‘e he kau ngāue ‘a e me’a ko ia. Mālō Sea.

Mateni Tapueluelu: ‘A ia Sea ko e ...

<009>

Taimi: 1150 – 1155

Mateni Tapueluelu: ... ko ‘ene tu’u ko ē ‘a e Kupu (2) ‘o pehē kuo pau ko ha tohi kole ki he laiseni fakalakalaka faama iká ke ‘ave ki he Minisitā pea ‘oatu fakataha mo e totongí. Kuo fakamahino ‘i he tēpile 2 ‘oku fēfē ‘ene tu’u he kupu ko ē. He ‘oku hā ia ko e ‘ave ‘o e tohi kole laisení ki he ‘Eiki Minisitā fakataha mo e totongí. Ko ‘ene hā ia he kupú Sea

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘A ia ko ‘ene maau ia e ngāué Sea, fakakakato kātoa ia ‘e he kau ngāué mo e *recommendation* pea a’u ai ki he Minisitā. ‘O kapau ‘oku *recommend* ke fai pea ‘e fai mo e totongí ‘i ai, *recommend* ai e siliní. Ka ko e totongí, ko e *receipt* ia ‘oku fai ia ‘e he kau ngāué hili ‘a hono ma’u ‘a e fakamafai ko ē meí he Minisitā. ‘Oku ‘ikai ke ma’u ‘i mu’a

Sea Komiti: Mālō mahino pe Tongatapu 4. Ko ‘eku ‘uhinga foki ‘oku hangē ko e me’a pe ko eni ‘oku ‘asi he kupu’i Laó na’á ke me’a mai’akí. Ka ko e taimi ko ē ‘e tali ai e laisení ‘e totongí foki ia ki he hā, ki he *cashier* pe ko e me’a. He ‘ikai ke ‘ave e siliní ki he ‘Eiki Minisitā. Ko ia ‘Eiki Tokoni Palēmia ē

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ko ia Sea, ‘oku ‘ikai ko ha ‘Ofisa Tali Totongi e Minisitā, mālō.

Paula Piveni Piukala: Sea

Sea Komiti: Tongatapu 7

Paula Piveni Piukala: Ko u muimui atu pe he

Sea Komiti: Tongatapu 4 ‘okú ke fiamālié

Māteni Tapueluelu: ‘E sai pē etokoní ‘e Sea

Paula Piveni Piukala: Ko u muimui atu pe he faka’uhinga

Sea Komiti: Tongatapu 7

Paula Piveni Piukala: ‘Oku ‘ohaké, he ko e ‘isiu fakatekinikale foki eni Sea. Ko e tali ko ē na’e ‘omai ke toki ‘omai ki he *discretions* ‘a e Minisitā. *Discretion* fēfē? ‘Oku ‘ikai ko e hala fononga ia ‘o e fakapiko mo e fakahela ki he kau ngāue mateakí ‘a e ‘ai ke toe ō mai

‘Eiki Tokoni Palēmia: *Discretion* ia Sea upon he *recommendation* ‘oku fai ‘e he *CEO* mo e kau ngāué

Paula Piveni Piukala: Ko e poini ia ‘oku ou hanga ‘o ‘ohaké ‘e Sea, kapau ko e talí ia

‘Eiki Tokoni Palēmia: He ‘ikai pe toe falala’anga ha taha ia ‘i māmani ko e Fakafofongá pe Sea.

Paula Piveni Piukala: Kapau ko e talí ia Sea, ko e kakato e ngaahi me’a fakatekinikalé. ‘Oku fakahoko ia, ko e hā e me’a ‘oku toe ‘ai ai ke kau e Minisitā. Hā e ‘uhingá, ko e hā ‘ene toe ‘ilo fakatekinikale ke ne toe sivi ai e laiseni ko ení. Ko e poini ia ko u hanga ‘o ‘ohaké ke tau feinga ke tau talatala ‘etau fa’u laó ‘o ‘ave ‘a e mafaí ‘o tuku he Laó kae ‘oua ‘e ‘ave ‘o tuku he ngaahi sino ko ē.

Sea Komiti: Mālō ko e fehu’í ia Tongatapu 7 pe ko e hā e me’a ‘oku toe a’u ai ki he Minisitā ke ne hanga ‘o faka’osi ‘a e tu’utu’uni ki he tali mo e ta’etalí ‘o kei makatu’unga pe foki ‘i he me’a ko eni na’e ngāue hake ai ‘a e kau ‘ofisa tekinikalé ‘o a’u ki he CEO, a’u ki he Minisitā mālō.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ko ia Sea, ko e toki fakahoko e *discretion* ‘a e Minisitā hili ia hono vakai’i ‘o e ngaahi ngāue ko ē kuo faí ‘e he kau ‘ofisa ‘i lalo ‘a eni Sea.

Sea Komiti: Mālō, Tongatapu 7 ‘oku toe ‘i ai ha’o me’a he ‘isiu ko ē kātaki

Mateni Tapueluelu: Ko u talaange ki ai

Sea Komiti: He ‘oku mahino e me’a ia ko ē ‘oku ‘uhinga mai ki ai ‘a e ...

Tokanga lava e filifili manakó hono toe fakakau Minisita ke aofangatuku

Paula Piveni Piukala: Ko ‘eku tokangá atu Sea he ko e hala fononga ē e filifili manakó. Ke tau hanga ‘o ‘ai mu’a ‘etau Laó ke fiemālie e kakaí. Ko e toe ‘omai ko ē ko ē ke aofangatuku ‘osi ‘ene fakakakato e ngaahi me’a fakatekinikalé pea ōmai ia ki’i hū atu ki he Minisitā. Pea pehē mai ‘e he Minisitā ia, ‘ai ke ke poto he hū maí.

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘Oku ‘i ai pe mo e Tu’utu’uni ia ‘i he Lao ko ení ‘Eiki Sea ‘a e fakangatanga, taimi ‘e fai ai e ngāué ki ha tohi kole pehē. Kuo pau ke ‘i ai pe hono taimi pea he ‘ikai ke fu’u fuoloa ia kuo lava e ‘ū ngāue ko iá.

Sea Komiti: Mālō ko u tui mahalo ‘e toki fakama’ala’ala mai ‘a e me’a ko ená hangē ko e taimí. Ko u tui mahalo ‘Eua 11 na’e ‘osi kau pe me’a ko iá ‘i he me’a na’e me’a ki ai e komití. Tongatapu 4 ‘oku toe ‘i ai ha’o fehu’i.

Mateni Tapueluelu: ‘Io Sea kātaki pe

Taniela Fusimālohi: Sea ka u tokoni atu pē ‘oku hangē ‘oku ki’i hē meí he me’a ko eni ‘oku ‘asi meí he līpootí. Ke tokoni pe, ‘a ia ko e peesi 7 ko ē ‘o e līpootí, fika 5 ē. ‘A ia ‘oku ‘uhinga hono, ko e faka’uhinga ko ē e potungāué ke liliu ki aí koe’uhí ko e kupu 13 ko ē ‘o e Laó, Kupu 13 ko ē, ‘io ‘a e fika 5 ‘o e līpootí.

‘A ia ko e fakatonutonu foki ko ē na’e faka’amu e Fakafofongá ke fai ki ai e sió ko e kupu ko ē. Pea ko e ‘uhinga ena ko ē potungāué ‘oku ‘omái. Ko e ‘uhingá he kuo ‘osi kōpano’i ia ‘e

he kupu 13 ke fai ki he Minisitā. ‘Ai hake ange Kupu 13 ko ē ‘o e Laó, Tefito’i Laó, *Aquaculture*, faama. ‘A ia ko e ...

<010>

Taimi: 1155-1200

Taniela Fusimālohi: Ko e ‘uhinga ‘a e potungāue ke fakatonutonu hake ‘ene tu’u ‘a e kupu ē tu’utu’uni ki he kupu 13 ko ē ‘a ia ‘oku ‘i he ... ‘ikai ko e *Aqua Culture* ē, ko e hā ‘a e hingoa faka-Tonga ‘a e *aquaculture*.

Māteni Tapueluelu: Ko ia Sea, ko e Tefito’i Lao mahalo ‘oku fakatonutonu ki ai ko e Lao Toutai.

Taniela Fusimālohi: Ko e Lao ki he Pule’i ‘a e Faama Ika.

Māteni Tapueluelu: Ko e Lao Toutai.

Taniela Fusimālohi: ‘A ia ko e Lao Pule’i ‘o e Faama Ika, ko e Lao Faka-Tonga ia ‘a ia ko e, ko ia. ‘O hangē foki ko e kupu 3 ē.

‘Eiki Minisitā Fonua: Ko e *Aqua* ko e ‘uhinga ‘a e faama ko eni ko e ika ko ē ‘oku ‘omai mei muli ‘o tuku ko ē ‘o fakaili pea toki ‘ave ki tahi, ‘o faama’i ko ē ‘e he fanga ki’i *pool* pē ko eni ‘i ‘uta, ko hono ‘uhinga ia. Ko e lao ko eni.

Taniela Fusimālohi: ‘Io, Sea ko e ...

Māteni Tapueluelu: Kapau ko ia Sea, ko e 13 (1) ia ko e *CEO* ia ‘oku ngofua ki ai ‘oku ‘ikai ke hā mai ‘a e Minisitā ia.

Taniela Fusimālohi: Kātaki Sea, ko e lao eni ‘oku ou sio au ia ‘i he faka-Pālangi ‘i he Tefito’i Lao, ‘a ia ko e *Aquaculture* ko e lilii faka-Tonga ko e Lao ki hono Pule’i ‘o e Faama Ika, ke mou ki’i me’a angé ki ai ko e ...

‘Eiki Minisitā Fonua: Sea ko ‘eku tokoni ko e *Aqua* ko e Latina ia ‘o e *water, fish water*, ‘a hono faama’i.

Taniela Fusimālohi: Pea ko e kupu 13, ‘oku fakamafai’i pē ai ‘a e Minisitā ia, ‘a ia ko e, ‘ai pē ‘oku ou hanga pē ‘o tuku atu ‘a e ‘uhinga ko ē ‘a e potungāué. ‘Oku ‘ikai foki ko au ‘a e Minisitā ia pē ko e *CEO* ka ko e tūkunga ia ko ē ‘enau faka’uhinga, ko e, mou sio ai ko e kupu 13 ko e kole laiseni ia ke fakamafai, ‘oku ‘i he, ko ia. ‘A ia ko e Lao ki he Pule’i ‘o e Faama Ika. Ko ia. Lao ki he Pule’i ‘o e Faama Ika. Ko ia. Kupu 13.

‘A ia ko e fakatatau eni ia ki he kupu 13 (1) ko ē, ‘a ia ko ‘enau ‘uhinga ia. Ka ko e ‘uhinga foki, ‘oku mahino pē ‘uhinga ia ‘a e kau Fakafofonga, ka kuo pule foki ‘a e Tefito’i Lao, ko ē ia. Pea ko e ‘uhinga ‘a e potungāue ia ke fakahangahanga mai ki ai ‘a e ngāue he ko e fatongia ‘i he anga pē ko ia ‘ene tu’u, ko e fatongia ‘o e Minisitā, kau tukuange pē ki he fakafehu’i ‘a Tongatapu 4 ia he ‘oku ‘i ai pē hono mahu’inga mālie ‘ona ia. He koe’uhi he ko e vahevahe fatongia foki eni ‘a e Minisitā, pea mo e *CEO* ‘i he ‘elia ko eni, ka koe’uhi foki ko hono ongo tonu ko e ‘uhinga, fakamolemole pē kau ngāue’aki ‘a e lea faka-pālangi ‘a e *administration* pea mo e mafai ko ē ‘o e Minisitā, *Ministry of Power*. He kapau ‘e tuifio hangē ko e me’a ko

eni 'oku tokanga ki ai 'a Tongatapu 4 'e hoko leva 'a e ngaahi palopalema 'oku toe taha hifo 'a e Minisitā 'i he Tefito'i Lao ia ke fakalele laiseni ia.

Pea ko e me'a ia ko ē 'oku fa'a fepakipaki ai 'o hangē ko e me'a ko eni 'oku 'ohake 'e 'alu hifo ia 'o fakalele laiseni ka ko hai 'e nofo 'o siofi 'i he mafai ke fakatonutonu ha me'a 'oku hala. 'A ia ko e me'a mahalo ia 'oku tokanga ki ai 'a e kau Fakafofonga ko eni, ka ko e me'a kuo 'osi tu'u foki ia he Tefito'i Lao ka ko e ngaahi tu'utu'uni eni ia 'oku tau fetakai atu ai.

Fokotu'u tuku pē mafai ki he Tu'utu'uni (*Regulation*) he CEO pea liliu mo e Tefito'i Lao

Paula Pīveni Piukala: Mahino ia 'Eiki Sea, ko 'eku fokotu'u 'aku ia kapau 'e tuku ā 'a e lēvolo *Regulation* ki he CEO kae fokotu'u mai ha liliu 'a e Tefito'i Lao ia ki he CEO.

Sea Komiti Kakato: Ko ho'o fokotu'u Tongaapu 7.

Paula Pīveni Piukala: Ko ia.

Sea Komiti Kakato: Ke liliu 'a e Tefito'i Lao ia, ki he CEO.

Paula Pīveni Piukala: Ko ia, kapau ko e makatu'unga ia 'oku liliu ai 'a e *Regulations*.

Sea Komiti Kakato: Ko ia, ko eni na'e fakahā mai 'e he Sea 'anenai

Paula Pīveni Piukala: Na'e totonu ke tu'uma'u ia kae liliu mai 'a e Tefito'i Lao.

Sea Komiti Kakato: 'Oku 'i ai ha poupou ki he fokotu'u ko ē. Ke liliu 'a e Tefito'i Lao mei he Minisitā ki he CEO kae hangē ko e 'uhinga foki ...

Māteni Tapueluelu: Sea kātaki fakamolemole kau tokoni atu.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai Tongatapu 4.

Māteni Tapueluelu: He 'ikai ke lava, he 'ikai ke lava Sea he ko hono 'uhinga 'oku 'ikai ko e lao ia 'oku lolotonga feme'a'aki ai ho'o komiti. Ko e komiti 'a e Feitu'u na 'oku lolotonga feme'a'aki 'i he Tu'utu'uni, pē ko e Tu'utu'uni ...

Sea Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 4.

Tokanga Tongatapu 4 ki he kupu 13 e Tu'utu'uni kupu (1)-(5) fekau'aki mo e totongi & foaki laiseni

Māteni Tapueluelu: Sea 'oku ou kole pē ke tu'uma'u angé he kupu 13 ko ia, 'oku ou kole atu ke tahataha hake angé pē ko e, kupu si'i 1 a'u ki he 5, 'oku 'i ai ha toe kupu si'i ai, 'oku muimui hake. Sea ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga atu ki ai 'a e kole. Ko hono 'uhinga he 'oku 'ikai ke hā mai ia hē 'i he kupu 13, 'oku 'ave ha pa'anga ki he Minisitā. Ko e mafai pē ia ke foaki 'a e laiseni, hanga leva 'e he tu'utu'uni ko eni 'o toe fakapipiki hake mo e 'ave 'o e sila pa'anga, totongi ki he Minisitā, fēfē ke ngata pē 'i he mafai, kae tukuange 'a e fo'i ngāue fakatekinikale, ko e totongi 'o e pa'anga ke 'ave ki hono feitu'u.

‘Eiki Sea ko e ‘uhinga ‘eku hanga ‘o fakahoha’ a atu, he ‘oku hā lelei ange ai ‘i he faka-Pilitānia ‘o e Tu’utu’uni pē ko e *Regulations* ...

<005>

Taimi: 1200-1205

Mateni Tapueluelu: ...’Oku pehē ia ko e kole laiseni pau ke *accompany* ‘ave fakataha mo e totongi. Ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku ou pehē ai ‘oku ‘ikai ke u tui ki he fakamatala ‘oku ‘omi he Pule’anga pea ko u ‘oatu eni he loto faka’apa’apa. ‘Oku ou loto ke ‘ai mu’a ke maau he ko ‘ene paasi pe eni ko ‘ene ‘alu ‘a’ana ia ‘Eiki Sea.

Mo’ale Finau: Sea kole ke ki’i tokoni pe ki he Fakafofonga Fika 4.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko e tokoni.

Mo’ale Finau: Ko ‘eku tokoni pe ke ki’i fakamaama mai ange he Minisitā pe ko e ‘ave ko ē totongi *cash* pe ko e ‘oatu e fo’i *receipt* ko ē ‘a ē ko ē na’e totongi he *CEO* ‘ikai ko e ki’i kole fakama’ala’ala pe, te nau ... ‘a ia ko e anga pe e fakakaukau ko e ‘uhinga foki ko e ‘ave e totongi.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘E ‘Eiki Tokoni Palēmia ko u tui ‘oku mahino e me’a ko eni ‘oku tokanga ki ai ‘a Tongatapu 4, ‘io ‘Eiki Palēmia.

‘Eiki Palēmia: Kātaki pe Sea ko e ‘ai hake ange kongā ko e ‘a e totongi pe ‘oku ‘alu kia hai, ‘a e ki’i kongā ‘a e Tu’utu’uni kātaki.

Mateni Tapueluelu: ‘A ia ko e kupu 6 ia ‘Eiki Sea kupu si’i (2). Ko e anga ia hono tohi ‘Eiki Sea “ kuo pau...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Ko ia kapau te mou me’a hifo, ko ho ‘uhinga ia ua ko eni ‘a (b) ‘oatu fakataha mo e totongi kuo fakamahino ‘i he tēpile 2?

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mou me’a ki ai ‘Eiki Minisitā Pa’anga.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ‘Io tapu atu Sea kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale. Ko e totongi ia ‘oku ‘alu pe ki he potungāue ke nau talitotongi pea fakahū hangatonu pe ki he *account* ‘a e Pule’anga mālō.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Sea ko u kole pe ke ...ko e ngaahi fakamatala ko ē ‘oku ‘omai he Pule’anga hangē ha faka’uhingā. Ko e fofonga ko ē ‘o e Lao kimu’a ‘i he Hou’eiki kehe hono tohi’i pea ko e me’a ia ‘e pule, he ‘ikai ke pule ‘a e *opinion* ko ē ‘oku ‘omai he Pule’anga Sea.

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘Oku ‘i ai e me’a ko e *receipt* Sea ‘oku ‘ave ki he Minisitā he ‘ikai ke ‘alu ha taha mo ha’ane fu’u katoleta pa’anga ke totongi ki he Minisitā kuo tau ‘osi lave’i kotoa pe ‘Eiki Sea ‘a e founa ngāue. ‘Ave e totongi pea ‘ave e *receipt*.

Mateni Tapueluelu: Sea fakamolemole, ko u faka’apa’apa lahi ka u fakatonutonu mu’a Sea fakatatau pe ki he fofonga ‘o e ...kapau te u lau atu Sea ke ‘omai ha ngofua ‘a e fakapilitānia ‘a ia ‘oku pehe ni “*application for a aquaculture development license shall be made in accordance with the requirements in the Act submitted to the Minister.*

(B) Accompany by the fee specified in schedule 2.

Mahino ‘aupito Sea ‘oku ‘ikai ko ha *receipt*.

‘Eiki Palēmia: Sea kapau pe te u ...na’a lava ‘o ki’i tokoni ki he Fakafofonga. Ko e muimui atu pe he me’a na’e me’a’aki he Minisitā Pa’anga. ‘A ia ko e ‘uhinga ia ‘o fakatatau ki he mahu’inga ‘o e *fee* ko ē ‘oku ‘asi ‘i he *schedule 2*. ‘Oku ‘i ai ‘i he ngāue fakapule’anga Sea ‘oku ‘i ai e me’a ko e *financial instruction* pe ko e Tohi Tu’utu’uni ia mei Falepa’anga ‘a e founa hono ngāue’aki mo e founa hono tānaki ‘o e pa’anga ‘a e Pule’anga ‘a ē na’e me’a ki ai ‘a e Minisitā. ‘Oku pau ke *deposit* ia he ‘osi e ‘aho kotoa *receipt* pau ke *deposit* he ‘aho kotoa ki Falepa’anga. ‘A ia ‘oku ‘asi mai pe ia hē ‘o kapau ke ‘oatu ‘a e *fee*, ka ‘oku ‘ikai ko e ‘uhinga ia ai ke ‘ave *personally* ki he Minisitā he ko e ‘uhinga ‘oku ‘i ai e tu’utu’uni faka-Falepa’anga ia ki hono tokanga’i, tānaki, *receipt* mo e *deposit* e pa’anga ‘a e Pule’anga he ‘osi ‘a e ‘aho mālō Sea.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Sea kapau ko e founa ia ko e hā e ‘uhinga ‘oku ‘ikai ke to’o ai ‘a e me’a ko ē ke mahino kae ‘oua ‘e ‘ai ke fepaki ‘a e ngaahi founa ngāue. He ko hono ‘uhinga ‘e kehe ‘a e feme’a’aki ho Komiti Kakato Sea ‘e kehe e ngāue ia ko ē ‘i tu’a ‘oku ‘ikai ke tau sio mo fanongo ki ai. ‘Oku fonu ‘ahi’ahi ‘a e anga ‘a e tu’u ‘a e Laó pea ‘oku ‘oatu ‘eku fakakaukau ke mahino ‘aupito ‘aupito Sea he ‘oku mea’i he Hou’eiki ‘a e hisitōlia si’i kuo tau sītu’a mei ai. Ko e ngaahi laiseni ‘i he tafa’aki ko eni lahi ‘aupito hono ‘ohofi pea na’e ongo mai mo e ngaahi talanoa kehekehe fakatau tokua e ngaahi laiseni, ka ‘oku fiema’u ke fakafōtunga e Lao ke malu Sea na’e totonu ke to’o e kupu ia ko ē ‘ikai ke fiema’u ia ke ‘i ai pehē mai pe ...

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Me’a mai e Tokoni Palēmia.

Mateni Tapueluelu: Ko e Minisitā ‘oku ne hanga ‘o foaki.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: ‘Oku mahino pe me’a ‘oku me’a ki ai ‘a Tongatapu 4.

‘Eiki Tokoni Palēmia: ‘Oku mahino pe ia.

Sea Le’ole’o Komiti Kakato: Hou’eiki Pule’anga e.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Ka ‘oku ‘osi ‘i ai ‘etau ‘ū founa ngāue, kapau ‘oku ‘i ai ha lāunga pehē mai ke fai mo faka’ilo ke fai ha ngāue ki ai Sea, ka ‘oku ‘ikai ke pehē ke tau fakamahamahalō mei ha talanoa mo ha lāunga...

<007>

Taimi : 1205-1210

'Eiki Tokoni Palēmia : ... ha lāunga 'a ha ni'ihī 'oku 'ikai 'ave ki hono feitu'u ke fakatonutonu ai Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō. Ko e me'a ia 'oku ou 'uhinga ki ai Tongatapu 4 he 'oku mahino e me'a 'oku ke hoha'a ki ai. 'A ia na'a 'osi ange kuo totongi e laiseni ia 'o 'ave ki he Minisitā kae 'ikai ke fou ia 'i he *receipt* ko eni pea mo e founa *process* ko eni 'oku 'uhinga atu na'e me'a mai ki ai e 'Eiki Palēmia, 'a eni pea mo e 'Eiki Minisitā Pa'anga. 'O 'i ai laiseni, 'o 'i ai ha kautaha kuo ma'u 'ene laiseni 'ana na'e 'ikai ma'u 'e he Pule'anga ia ha totongi ko hono 'uhingá na'e 'ave ia ki he Minisitā makatu'unga he Lao ko eni. Ko ho'o 'uhinga ia ko e me'a ia 'oku ke tokanga ki ai Tongatapu 4?

Māteni Tapueluelu : Kau pē ia ai Sea, ka 'oku toe fonu 'ahi'ahi ange eni ia. Fou mai pea mo e totongi pea ke fou 'o poto 'aupito he kole. Ko e ki'i fo'i māmani 'oku tau 'i ai 'Eiki Sea 'oku fuosi'i.

'Eiki Tokoni Palēmia : Me'a pē 'Eiki Sea ...

Māteni Tapueluelu : Oku fonu 'ahi'ahi eni ...Ko e me'a 'e hoko ai Sea 'e totongi'i e Minisitā kae 'oange Laiseni.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai 'Eiki Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia : Fu'u mālohi foki na'e fu'u lahi 'ene feohi mo e kau hia pea 'oku hu'uhu'u pē ia he taimi kotoa.

Māteni Tapueluelu : Ko u faka'apa'apa lahi au ko 'eku tamai pea tuku pē 'e au ia ke fai 'ene akonaki. 'E 'Eiki Sea ko u faka'apa'apa 'aupito ki he Feitu'ú na Tokoni Palēmia. Ka ko e fakakaukau ia 'oku ou 'oatu, 'io ko e motu'a ni 'Eiki Sea. 'Oku 'i ai e ni'ihī ia 'oku nau pehē ko e ki'i tamasi'i ako. 'Oku ou sio atu pē au ia he la'e 'o 'asi he mui'ulu 'Eiki Sea. 'Oku ou 'ilo 'a e fonu palopalema 'a e me'a ko ē 'Eiki Sea, tānaki atu ki ai 'Eiki Sea kau hoko atu pē. 'Oku ha ke 'oange 'i he tēpile 2. Ko u loto Hou'eiki ke u taki pē ho'omou tokanga ki he tēpile 2 ke tokoni mai pē 'a e Hou'eiki Minisitā Sea. 'Oku hā eni 'i he peesi 36 'o e faka-Tonga 'a ia ko e foomu 2 Sea, 'a ia ko e laiseni fakalalakaka ki he faama ika Sea.

Ko 'eku kole pē ke fakama'ala'ala mai ko e hā nai 'oku 'ikai ke 'asi ai Sea ha foomu 2 kātaki. 'A ia ko e laiseni fakalalakaka faama ika, Sea ko 'eku kole pē ke fakama'ala'ala mai e 'uhinga 'oku 'ikai ke 'asi ai ha taha ia 'oku fakamo'oni pē ko ha fa'ahinga ma'u mafai 'i he, ko e tēpile eni ia ko e foomu 2. Peesi 36, ko ia Sea ke tokoni mai pē. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi foomu 'oku fakamahino 'oku 'i ai 'a e ni'ihī 'oku fakamo'oni mai ai Sea kae fakatatau ki he foomu ko eni 'oku ma'u 'e he motu'a ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha feitu'u ia ai ke fakamo'oni ha taha ma'u mafai, ke fakamahino 'a e laiseni fakalalakaka faama ika laiseni fika fiha, foaki kia ... tu'asila, pea ngata ai. Ko 'eku 'uhinga pē 'aku Sea ke tokoni mai ange 'a e Pule'anga 'uhinga 'oku 'ikai ke fakamahino mai ko hai 'a e ma'u mafai ke fakamo'oni mai ai ke *authorise*.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Tongatapu 4. Mahalo 'oku mahino pē fehu'i ko e me'a pē eni ia 'oku 'ikai ke u lave'i pē 'oku mea'i 'e 'Eua 11 pē ko e foomu ko e foomu pē ia 'oku fakafonu

pē 'oku fakahū fakataha mo ha tohi kole mo e ngaahi me'a pehē. Me'a mai Hou'eiki Pule'anga. Mahalo ko e fehu'i 'e taha 'oku mahu'inga ke 'i ai ha taha 'ofisa ke fakamo'oni 'i he foomu, foomu ko ē pē 'oku 'i ai ha me'a kehe ia 'oku 'alu fakataha tau pehē hangē ko e tohi kole. Pea fakafonu e foomu. Mou me'a mai.

'Eiki Tokoni Palēmia : 'Eiki Sea ko e foomu ko eni 'oku 'asi ia heni mei he Potungāue 'oku tu'u pehē pē ia. Ko e 'asi pē ko e 'Ofisa Lao fo'ou eni ia 'a e Potungāue kuo hiki atu e 'ofisa ia ko eni na'a ne fa'u 'a e ngaahi Tu'utu'uni ko eni.

Māteni Tapueluelu : Sea ko e kole pē fakamolemole ke tahataha hake ange foomu Sea ko hono 'uhinga, ko u fakamālō ki he Tokoni Palēmia. Ko e foomu eni ia ko ē 'oku 'ia tautolu ko hono 'uhinga na'a paasi ho'o Kōmiti 'Eiki Sea pea 'alu pehē ia.

Sea Kōmiti Kakato : Ko 'eku 'uhinga foki pea hangē ko ena 'oku me'a mai 'e he Tokoni Palēmia ia,. 'oku 'i ai pē foki 'a e ngaahi *application* ha ngaahi me'a kehe 'oku 'i ai hono foomu. Ka 'i he foomu...

<008>

Taimi: 1210-1215

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: ... ko ia 'oku 'ikai fai ai ha fakamo'oni ia. Ko hono 'uhingá mahalo 'oku 'alu fakataha mo ha tohi kole ko e 'a ia ko ho'o tokanga Tongatapu 4 'oku tonu nai ke 'i ai ha me'a fakamo'oni 'a e 'Ofisa 'a e potungāue pea mo e tokotaha 'oku apply ko eni ki he laiseni?

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: 'Oku tonu ke 'asi he foomu?

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Ko ho'o 'uhinga ke fokotu'u mai ko ha me'a ia 'oku mahu'inga ke me'a ki ai 'a e Pule'anga?

Mateni Tapueluelu: Ko ia ko 'eku fehu'i pē Sea ko e angamaheni ia ko e ngaahi foomu ko e angamaheni 'oku 'i ai ha taha 'oku ne tali pē 'oku ne hanga 'o *authorize* 'o fakamafai'i ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ke fakama'ala'ala mai pea kapau 'oku ai ha 'uhinga ia.

'Eiki Tokoni Palēmia: 'Eiki Sea ko e ...

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Me'a mai.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko e foomu ia ko ē ko e tu'utu'uni pē ia ko e fakamo'oni 'oku fai ia 'i he taimi *application* hano fakamo'oni e kole pea mo e pehē foki ki hono tali mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: Ko ia Sea ko e kapau ko ia 'oku tohi'i foki he *title* Sea ko e laiseni fakalalakaka faama ika 'oku 'ikai ke tohi'i ia hē ko ha foomu kole 'oku tohi'i ko e laiseni fakalalakaka faama ika. Pea 'oku talamai ko e laiseni fika fiha eni 'a ia 'oku mahino ko e ...

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko e taimi pē ia 'oku 'osi ia ...

Mateni Tapueluelu: Laiseni 'oku foaki.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ia e ngaahi ngāue ko ē he kole 'Eiki Sea pea ko hono talí pea foaki e laiseni ko eni.

Mateni Tapueluelu: 'A ia Sea 'oku totonu ke 'i ai ha taha te ne talamai 'oku ne foaki mo sitapa. Ka 'oku 'ikai ke 'osi pē pea fakafonu mai e hingoa pea 'omai he 'e *copy* ia 'e he kakai 'o 'ai pē 'e nautolu 'enau laiseni 'oku 'ikai ke lava ia 'o *authentic*

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Kātaki pē Tongatapu 4 ē 'oku mahino 'aupito e me'a ko ena 'oku ke tokanga ki ai 'oku ou tokanga pē au ki he foomu mo e *information* ko ē 'oku 'i ai ke fakatokanga' i ko e me'a fakatekinikale. Ka 'oku mahu'inga e me'a ko ena 'oku ke 'ai mai na 'oku toe 'i ai ha me'a kehe ia 'oku 'i ai ai e me'a ko ena. Hhe 'oku 'ikai ke u tui mo 'amanaki ko ha fa'ahinga foomu eni 'oku 'uhinga pea faingofua ke tau pehē ke ai hano pa'ūsi' i pē ko hano me'a pehē hangē ko e me'a 'oku ke me'a ki ai.

Mateni Tapueluelu: Fakamolemole Sea kapau 'e me'a 'a e Feitu'u na ki he ffika 5 'o e foomu 'oku pehē ia kuo pau ki he laiseni ni ke 'oua na'a ala hiki ki ha taha 'a ia mahalo 'oku mahino *non transferable* ē 'a ia 'oku mahino ko e laiseni ia. Ko u kole pē Sea he ko e Feitu'u na 'oku ke taki he'etau Komiti Kakato na'a paasi pea 'alu pehē ai pē pea talamai na'e fofonga valea 'a e Komiti Kakato Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu 4 ko u kole atu ki he Hou'eiki pē 'oku toe ai ha ha me'a ki he me'a ko eni 'oku me'a mai 'aki 'e Tongatapu 4.

Paula Piveni Piukala: Ko ia lolotonga 'enau fakakaukau 'Eiki Sea ko u kole atu au ke u hū atu au ai he me'a ko eni. He 'oku felāve' i tonu pē e ki' i 'a e ki' i la' i laiseni pea mo e kole laiseni. 'Oku ou hoha'a Sea ko e 'uhinga ko e ko e motu'a ni fa'a ō mai e kakai ke 'ai 'enau kelekele ke hū ki he Nōpele ko 'enau faingata'a' ia ke hū ki he Nōpele. Ko 'eku tokanga pē au ki he 'ai e kole laiseni ke hū ki he Minisitā ke tau hanga 'o fakatokanga' i tui mu'a e sū e kakaí anga 'enau 'e anga ngofua ange ka nautolu 'enau 'alu ki he *CEO* mo 'enau ngaahi fiema'u fakatekinikale. 'Oku *very expensive* 'aupito pea 'oku nau 'ikai ke nau *comfortable* ki he hū ki he Minisitā 'a ia ko ē ko ē 'o fakatatau ki he kole 'oku hoha'a ki ai 'a Tongatapu 4. Pea 'oku toe fakatupu hu'uhu'u ange 'a e 'ikai ke 'i ai he foomu 'o e laiseni 'a e 'ikai ke 'i ai e 'a e 'a e fakamo'oni 'a e Minisitā ke 'ilo pē ko e Minisitā fē na'a ne foaki he ta'u fē 'i he fōtunga 'o e foomu. Mahu'inga ke fai ha fakakaukau loloto ki ai e Pule'anga Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō Tongatapu me'a mai 'Eiki Tokoni Palēmia.

'Eiki Tokoni Palēmia: Ko ia Sea ko u vakai pē 'oku vave 'etau taimí tuku mai ke fai ha ki' i keli takai ki 'auhu ka tau toki sio ki ai 'auhu. Mālō Sea.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō ko u tui pē Hou'eiki Fakafofonga ko eni 'oku mahino kuo ta'alo mai 'etau taimí.

'Eiki Tokoni Palēmia: 'Ikale Tahī Sea na'a ngalo.

Sea Le'ole'o Komiti Kakato: Mālō 'aupito Hou'eiki ko u tui pē 'e kau Hou'eiki Fakafofonga toe tokanga ange pē ha, kapau 'oku 'i ai ha'amou toe fehu'i ko eni 'oku tau toe ma'u taimi pē ki ai. Ka tau liliu 'o Fale Alea.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Fakamanatu atu Hou'eiki e komiti he 12:00 ...

<009>

Taimi: 1215-1220

'Eiki Sea: ... toloi e Fale ki he 10:00 'apongipongi.

Kelesi

(Na'e fakahoko ai pē ia 'e he 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua)

<009>